

Izvorni znanstveni rad
UDK 821.163.42'282-1 Štoos-Matoš-Krleža/'Kip domovine' (091)
Primljeno 2011-10-31

TKO (NI)JE “SPOZNAL” (NI) “PREPOZNAL” “KIPA DOMOVINE”? OD ŠTOOSA PREKO MATOŠA PREMA KRLEŽI¹

Suzana Coha, Zagreb

Sažetak

U radu se analiziraju i interpretiraju tekstovi Pavla Štoosa i Antuna Gustava Matoša, ilustrativni za njihovo kajkavsko stvaralaštvo, s jedne, te za reprezentaciju domovinskih tema, s druge strane. Tragom naslova Štoosove elegije iz 1831, reprinted u središnjem preporodnom književnom glasilu *Danici* 1835, ali i tragom književnih interpretacija domovinske povijesti i domovinske sudbine te tragom interpoliranja kajkavske u kanon novije hrvatske književnosti najavljuju se sljedeći koraci koji bi, kao logičan nastavak u ovome tekstu predstavljenih čitanja, nužno vodili Krleži, i to ne samo pjesmi “Lamentacija o štibri”, posvećenoj “Pavlu Štosu horvackemu vitiznancu ki kipa domovine ni spoznal ni prepoznal”, već širem njegovu opusu. Sumirajući zaključke do kojih se predstavljenim analizama došlo, ali i pretpostavke koje su se slijedom tih zaključaka nametnule, u završnome se dijelu rada ističe kako su nacionalna povijest i nacionalna ‘sudbina’ činjenice koje se u hrvatskoj kulturi oblikuju koliko književnim referiranjima na stvarnost, toliko i intertekstualnim ulančavanjima, tj. opsesivnim ponavljanjima odnosno prevrednovanjima stanovitih tema i motiva. Shvaćajući ih na taj način, tj. kao činjenice koje ne prethode jeziku već se događaju (ili stvaraju) s njime i u njemu, zaključuje se kako je ono na što mislimo pod pojmovima ‘hrvatska povijest’ i ‘hrvatska sudbina’, između ostalih svojih sastavnica, i doslovce neodvojivo od onoga što bismo, citirajući Krležin “Planetarijom”, mogli nazvati “kajkavske Riječi” ‘starom kajkavskom kobi’.

Ključne riječi: Pavao Štoos, Antun Gustav Matoš, Miroslav Krleža; književne slike domovine; književna tradicija, intertekstualnost; kajkavska dionica hrvatske književnosti

¹ Ovaj je rad u sažetijem obliku izložen kao referat na međunarodnom znanstvenom skupu “Kajkavski jezik, književnost i kultura kroz stoljeća”, održanome u Krapini 5. rujna 2011. U tekstu je poštovana autorska pravopisna, kao i grafijska dosljednost (*op. ur.*).

1. *Nut novo leto! Mati-sin-zorja!*: apologija *iura municipalia* i najava stožerne argumentacije preporodne retorike

Premda je na Požunskome saboru godine 1830. hrvatsko plemstvo, ne želeći prekinuti sve veze s mađarskim, poduprlo odluku kojom je Hrvatski sabor tri godine ranije ustvrdio kako se u hrvatskim školama ima učiti mađarski jezik kao obvezatan, mađarske su pretenzije u tome trenutku sezale dalje – u pravcu negiranja hrvatskih municipalnih prava, osporavajući da su Hrvatska i Ugarska udružene kraljevine (*regna socia*) i zastupajući uvjerenje kako su hrvatske zemlje tek dijelovi podređeni Ugarskoj (*partes subjectae*).² Potaknut jačanjem mađarskih hegemonijskih pretenzija, hrvatski je pronotar Josip Kušević, nakon što je još godine 1826. osporavao Ugarskomu saboru pravo odlučivanja o jezičnoj politici Hrvatske³, objavio poznati spis *De municipalibus iuribus et statutis regnorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae* (1830), koji je, kodificirajući postulate državnoga suvereniteta Hrvatske u zajednici s Ugarskom, odredio stajališta i usmjerio rad hrvatskih izaslanika u zajedničkome saboru.⁴ Dakako, municipalna prava, nazivana još *našim pravicama* ili *starim pravima* – koja su se u preporodu počela interpretirati kao izraz i jamac hrvatske nacionalne samosvojnosti u zajednici Zemalja Krune sv. Stjepana i, šire, u Austrijskome Carstvu, a koja su u Kuševićevu spisu prezentirana latinskim, kao jezikom koji je u to vrijeme značio koliko otpor spram mađarskoga toliko i otežavajući faktor političke emancipacije narodnoga jezika – počivala su na ideološkim pretpostavkama (re)produciranja povlastica privilegiranih feudalnih staleža.⁵ Oslonjenost pretpreporodne ideologije na staleške tradicije, kao i kasniji odjeci tih tradicija u samome preporodu, povezani su sa činjenicom da je, kako kaže Nikša Stančić, u hrvatskim zemljama u osvit 30-ih godina 19. stoljeća “postojala društvena situacija kao podloga za pokretanje hrvatskog preporodnog pokreta, ali nisu postojali preduvjeti za jasno artikuliranje njegovih ciljeva”: “Plemićko-građanska socijalna jezgra u Banskoj Hrvatskoj (Hrvatskoj i Slavoniji) već se bila oblikovala i razvila integrativne snage, ali je u svojoj svijesti ostala vezana uz tradiciju feudalne ideologije. Nedostajala je skupina sposobna da se oslobodi feudalnog ideološkog sustava, da prihvati građanski ideološki koncept nacije, te ponudi novi, kreativni aspekt sagledavanja postojeće

² Usp. npr. Jaroslav Šidak; Vinko Foretić; Julije Grabovac; Igor Karaman; Petar Strčić; Mirko Valentić: *Hrvatski narodni preporod. Ilirski pokret*. II. izdanje, Školska knjiga, Stvarnost, Zagreb, 1990, str. 209.

³ Usp. isto.

⁴ Usp. Đuro Šurmin: *Hrvatski preporod. I. Od godine 1790. do 1836*, Tisak Dioničke tiskare, Zagreb, 1903, str. 36.

⁵ O tradiciji *naših pravica* ili *starih prava* usp. Joanna Rapacka: *Leksikon hrvatskih tradicija*, prev. D. Blažina, Matica hrvatska, Zagreb, 2002, str. 130-132.

situacije i ideološku predodžbu o njenu prevođenju na nove osnove.”⁶ Ili, kako je, prenoseći Stančićevo izlaganje sa znanstvenoga skupa “Ideologija ilirskog pokreta” iz g. 1985, napisao Vinko Brešić: “Hrvatsko plemstvo – pritisnuto sve otvo-renijom i jačom mađarizacijom, razapeto istodobno između vlastitih socijalnih, dakle, i političkih interesa, prisiljeno je surađivati s mađarskim plemstvom, ali i boriti se za očuvanje vlastite ograničene političke autonomije. U toj neravno-pravnoj borbi hrvatsko je plemstvo umjesto izgrađene nacionalne ideje kao alter-nativu mađarskoj nacionalnoj ideji moglo suprotstaviti samo svoja ‘municipalna prava’ i – latinski jezik.”⁷

Godine 1831, kada se među budućim hrvatskim preporoditeljima javila misao o potrebi pokretanja periodičke publikacije na hrvatskome jeziku⁸, pokupski je svećenik Pavao Štoos Kuševiću gestu pozdravio kajkavskom pjesmom *Nut novo leto! Mati-sin-zorja!*, objavljenom u zagrebačkoj tiskari F. Suppana (Župana).⁹ Kao i spis čiju su apologiju predstavljali, i stihovi su te pjesme prenosili ideje koje su podrazumijevale feudalno-stalešku uređenost društva.¹⁰ Središnja figura opje-vana u pjesmi antropomorfizirana je domovina, predstavljena kao detronizirana kraljica, lišena svojih drevnih prava. Očajna zbog vlastite obespravljenosti, domovina, koja je, prema Štoosovim stihovima, “negda” na “ztoliczu/ Kraljevzku szezti ‘mela praviczu” (str. [9]), svoju će nadu pokušati pronaći na poprištu sim-

⁶ Usp. Nikša Stančić: “Gajeva klasifikacija južnoslavenskih jezika i naroda u vrijeme nastanka ‘Kratke osnove horvatsko-slavenskoga pravopisanja’ iz 1830. godine”, *Radovi*, Sveučilište u Zagrebu – Institut za hrvatsku povijest, 1985, vol. 18, str. 69-106, cit str. 69.

⁷ Usp. Vinko Brešić: “Summa Illyriae ili kronika jedne obljetnice (Kako je obilježena 150. go-dišnjica ilirskog pokreta)”, u: *Radovi Zavoda za slavensku filologiju*, 1986, vol. 21, str. 93-112, cit. str. 108.

⁸ Usp. Josip Horvat: *Ljudevit Gaj. Njegov život, njegovo doba*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1975, str. 60; isti: *Povijest novinstva Hrvatske 1771-1939*, prir. M. J. Mataušić, Golden marketing, Tehnička knjiga, Zagreb, 2003, str. 75-77; Šidak; Foretić; Grabovac; Karaman; Strčić; Valentić, *Hrvatski narodni preporod. Ilirski pokret*, str. 210.

⁹ O P. Štoosu usp.: Stjepan Ortner: *Život i rad Pavla Stoosa hrvatskog pjesnika i svećenika. Uz stogodišnju obljetnicu njegova rođenja i otkrića spomen-ploče 22. rujna 1907. u Dubravici*, Izdanje Knjižare i papirnice u korist Kluba Ćirilo-metodijskih zidara (Šimunić i drug), Zagreb, 1907; Ivo Horvat: “Pavao Stoos – život i djelo”, *Nastavni vjesnik*, 1935-36, sv. 1-3, str. [1]-25; Vladoje Dukat: “Pavel Štoos”, u: *Sladki naš kaj. Ogledi iz stare kajkavske književnosti*, Izdanje Hrvatskog izdavačkog bibliografskog zavoda, Zagreb, 1944, str. 289-296; Antun Barac: *Hrvatska književnost od Preporoda do stvaranja Jugoslavije. Knjiga I. Književnost ilirizma*, Izdavački zavod Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1964, str. 191-198.

¹⁰ Korespondiranje feudalno-staleških s ideološkim pretpostavkama Štoosove pjesme ne treba, dakako, identificirati s autorovim poimanjem socijalnoga poretka općenito. Prema npr. A. Barcu, koji se poziva na navode iz Štoosove knjižice *O poboljšanju čudorednosti svetjenstva* (1848), taj je pisac bio “načelan protivnik feudalizma, kriveći boljare za sva zla u svijetu.” Usp. Barac, *Hrvatska književnost od Preporoda do stvaranja Jugoslavije. Knjiga I. Književnost ilirizma*, str. 195.

boličkih ‘ostataka ostataka’ drevnoga hrvatskog kraljevstva: uputivši se “z dolicze” u “goru” (str. 10), prelazeći mjestima paradigmatškoga romantičarskog itinerarija, čije su idealne destinacije uključivale visoke nedostupne planine, otajne pećine, opustjele ruševine i grobljanske lokalitete, aranžirane, kao i u Štoosovoj pjesmi, nokturalnom atmosferom, “Horvatzke” će “zemlye ztara kralyicza” (isto) stići na poprište *zlatnoga doba nacionalne prošlosti*¹¹ - “Tamo gde negda Horvatzki kralyi/ Szvoje palache jeszu imàli,/ Tamo gde z mehnom szada pechine/ Pokrite vidish ztare zidine” (isto).¹² Kada će se, međutim, u nastavku pjesme, kao reakcija na domovinske vapaje, otvoriti jedan od grobova u pećini i kad iz njega izađe duh njezina sina, on će *predragu mati kralyiczu* (isto) uputiti na suvremene reprezentante trojednoga suvereniteta – na bansku stolicu i na Hrvatski sabor te posebice na prvobilježnika Kuševića – savjetujući joj: “Hodi predraga tvoje krivicze/ Noszi do banzke v Zagreb ztolicze;/ Gde kad bush vidla, da szablye pashu,/ Y velikashi v zpravishe jashu,/ Pazi! tam dojde jen zmoje kervi,/ Koj za tve dobro vszigi bu pervi;/ K nyemu sze vteczi, on naj te brani” (isto).

Nakon što se, međutim, realizirao Gajev publicistički projekt u vidu *Novina Horvatzkih* i njihova književnog priloga *Danicze Horvatzke, Slavonzke y Dalmatinzke*, Štoosova je pjesma doživjela svoje ponovno objavljivanje: otisnuta je već u prvome mjesecu prvoga *Daničina* godišta, a samim tim i priključena na izvor te uključena u maticu preporodnih zbivanja. U spomenutom se interpoliranju može iščitati stanovito simboličko zrcaljenje: kao što je preporodni pokret, artikulaciju i promociju kojega je u svoju zadaću zacrtala *Danica*, sebe pozicionirao na graničnu točku između nepovoljne sadašnjosti određene dominacijom ‘odnarođenih’ i faktora ‘odnarođivanja’, s jedne strane, te svijetle budućnosti (koja je zapravo trebala oživjeti *zlatna doba nacionalne prošlosti*), s druge, tako je i Štoosova majka domovina, obavijena tminom, u završnim stihovima njegove pjesme stala pred grobom sina s čijim je duhom netom razgovarala odlučivši čekati “doklam zorja poztane” (str. 11). Vizija majke domovine i svega što se s njome događalo ukazala se lirskome subjektu Štoosove pjesme također na prijelazu staroga u novo, iščekivano vrijeme (“Anda vu morje vre vekivechno/ Jedno nam leto kapnulo szrechno!/[...]/ Ztaro, znaj, leto da je gotovo,/ Koje nut zniklo, vidimo novo” (str. [9])), što je jedna od znakovitosti preporodnih obrazaca opraštanja

¹¹ O *zlatnome dobu* kojega reprezentiraju slike “mitologizirane prošlosti” usp. Raoul Girardet: *Politički mitovi i mitologije*, prev. A. A. Jovanović, Biblioteka XX vek, knjižara “Plato”, 107, Beograd, 2000, str. [111]-159. O funkciji toga toposa u nacionalnim pokretima, koji se redovito deklariraju kao “obznana renesanse”, usp. isto, str. 119. O vezi između prikaza *zlatnog doba nacionalne prošlosti* i projekcija *slavne sudbine nacije* usp. i: Anthony D. Smith: *Nacionalizam i modernizam. Kritički pregled suvremenih teorija nacija i nacionalizma*, prev. M. Paić Jurinić, Fakultet političkih znanosti, Zagreb, 2003, str. 117.

s postojećim (nepovoljnim) i uvođenja novoga (boljeg) doba.¹³ Poruka je “Kipa domovine” *Daničinim* čitateljima trebala biti jasna. Jedan od mogućih ishoda postojećega stanja, i to onaj nepoželjan, bio bi prepuštanje dekadentnoj prijetnji mraka, prihvatljivoga, doduše, s aspekta romantičarske poetike, ali ne i sa stajališta domorodske, nacionalno-osvjestiteljske politike. Logikom te politike, koja je uvažavala prosvjetiteljsko ideološko i retoričko-metaforičko nasljeđe, Hrvatska je, za razliku od drugih ‘naprednijih’ (‘prosvjećenijih’) zemalja, bila izložena kobi (nacionalne) dezidentifikacije (“Narode druge szvetlozt obtzira,/ A mene cherna szencza podpira:/ Drugem vre szuncze szveti po nochi,/ Mû tmcizu v danu tipat je mochi” (str. 10)), čemu je glavnim krivcem bio sam njezin narod: “Narod sze drugi szebi raduje,/ A z ménum szinko moj sze szramuje:/ Vre y szvoj jezik zabit Horvati/ Hote ter drugi narod poztati” (isto). Za postizanje drugoga mogućeg ishoda, tj. onoga što ga je obećavao preporodni pokret, trebalo je upregnuti sve snage i voljenu majku (domovinu) zajedničkim nastojanjima privesti nacionalno-me boljitku, na koji se redovito aludiralo svijetlim slikama, pa su se u hrvatskoj književnopovijesnoj znanosti uvriježile interpretacije poput one Ive Frangeša da je od “zvijezde Danice koja daje ime glavnom časopisu i predstavlja simboliku pokreta, do najznačajnijih djela ilirske književnosti, sve u preporodnoj hrvatskoj književnosti” *pjevalo* “maštanu ali i nezaustavljivu zoru novoga dana.”¹⁴ Osim *novoga leta* i *zore*, kao signifikantnih toposa preporodne književnosti, u prvotnome su naslovu Štoosove elegije¹⁵ bila istaknuta još dva pojma oko kojih će se koagulirati cjelokupna ilirska, odnosno preporodna retorika i inherentna joj ideologija: *mati* (domovina) i njezin *sin*. No, premda je Gaj, koji je u jednome pismu Dragutinu Rakovcu otkrio kako “bi htio imati Kuševićevu brošuru De municii-

¹² Citati iz Štoosove pjesme donose se prema reprint izdanju *Danice Ilirske* (ur. I. Frangeš; M. Kuzmanović, Liber, Zagreb, 1970), budući da je njezin tekst, kako će se u narednome poglavlju detaljnije opisati, objavljen godine 1835. u *Daniczi Horvatzkoj, Slavonzkoj y Dalmatinzkoj* (br. 3, str. [9]-11).

¹³ Tako npr. i poznati programski spis hrvatskoga preporoditelja slovačkog podrijetla B. Šuleka “Šta naměřavaju Iliri?”, objavljen u Beogradu godine 1844, nakon što je uporaba ilirskoga imena u Austrijskome Carstvu bila zabranjena, svoj nastanak smješta u “uzbunjeno doba”, na prijelom stare u novu godinu, te je napisan kao *dar* (a zapravo domorodno upozorenje) “k novomu létu.” Usp. Bogoslav Šulek: “Šta naměřavaju Iliri?”, prema: Miroslav Šicel (prir.): *Programski spisi hrvatskog narodnog preporoda*, Matica hrvatska, Zagreb, 1997, str. 219-264, osobito str. 219.

¹⁴ Usp. Ivo Frangeš: “Evropski romantizam i hrvatski narodni preporod”, *Kolo*, 1966, br. 8-9-10, str. 200-214, osobito str. 211.

¹⁵ Žanrovsko određenje Štoosove pjesme kao elegije usp. u: Ante Stamač: “Elegije Pavla Štoosa i predilirski pjesnički standard”, *Umjetnost riječi*, 1985, br. 3, str. 319-325 i Slaven Jurić: “Elegija u hrvatskom romantizmu (profil žanra)”, u: *Dani Hvarskog kazališta. Hrvatska književnost u doba preporoda (ilirizam, romantizam)* (ur. N. Batušić; R. Bogišić; R. Filipović; M. Mogaš; F. Švelec; J. Vončina), Književni krug, Split, 1998, str. 345-354.

palibus Juribus i govor Kuševićev protiv mađarskoga jezika”¹⁶, sa Štoosovom pjesmom nužno prihvatio i njezinu izvornu ideologiju, s objavljivanjem u *Danici* došlo je i do stanovitoga njezinog preoznačavanja: originalan naslov zamijenjen je novim, koji je glasio “Kip domovine vu pochetku leta 1831.,” čime je izričitije signalizirana granica između ‘staroga vremena’ (tj. onoga što ga je trebala konotirati godina 1831.) i ‘novoga,’ početak kojega je ta publikacija, pokrenuta u siječnju 1835, imala namjeru objaviti. Hrvatski se pak državnopravni program, impliciran sadržajem Štoosove pjesme, kako će se u nastavku ovoga teksta pokazati, zaslugom *Daničina* urednika nadopunio ilirskim, temeljenim na uvjerenju o etničkoj i kulturnoj povezanosti svih, a napose Južnih Slavena.

2. Ilirska reaktualizacija Štoosove pjesme: “Kip domovine vu pochetku leta 1831.” iz vizure 1835.

Kada je 24. siječnja 1835. pjesma “Kip domovine vu pochetku leta 1831.” osvanula na *Daničinoj* naslovnici, svojim se kajkavskim izričajem ona nije značajnije izdvojila iz konteksta u koji je bila uklopljena. Svojim izrazom - koji je, prema npr. Anti Stamaću, na neki način odražavao završnu etapu razvoja tradicionalnoga kajkavskog *književnog*, tj. *knjiškog jezika*, što ga je moguće slijediti od 16. do 19. stoljeća, npr. u djelima Ivana Belostenca, Jurja Habelića, Frana Krste Frankopana, Štefana Zagrepca, Andrije Jambrešića, Hilariona Gašparotija, Ivana Muliha i dr., sve do Tomaša Mikloušića i njegova nećaka Ignaca Krisitijanovića¹⁷ - Štoosova je pjesma u *Danici*, koja je tada još uvijek bila datirana po kajkavskome kalendaru (“24. Proszincza”) i pisana tada uvriježenom kajkavskom grafijom, u skladu s čime je i autorski potpis donesen u kajkavskoj izvornoj i grafijskoj varijanti (Pavel Stóosz), odgovarala jeziku i grafijskoj prezentaciji drugih kajkavskih priloga (nepotpisanim proznim tekstovima “Oblazt krepozti”, “Senzkoga zpola Chazt vu drustvu chlovechanzkom” i “Harun Alrashid” te ulomku iz “Vitezovichevoga Mudrozti Czvetja”).¹⁸ Nabrojani tekstovi svjedoče o literarnim i publicističkim osobitostima neposredne pretpreporodne kajkavštine. Štoosova pjesma i Vitezovićevi, u odnosu na original tadašnjem *Daničinu* jeziku i pismu prilagođeni, stihovi¹⁹ potkrepljuju Stamaćevu tvrdnju po kojoj je pretpreporod-

¹⁶ Prema: Šurmin, *Hrvatski preporod*. I, str. 138.

¹⁷ Usp. Stamać, “Elegije Pavla Štoosa i predilirski pjesnički standard”, str. 322.

¹⁸ O povijesti i značajkama pretpreporodne kajkavske (orto)grafije usp. Antun Šojat: “Pravopis stare kajkavske književnosti”, *Filologija*, 1970, 6, str. 265-282.

¹⁹ Vitezovićevo djelo iz 1703, iz kojega ulomke od svojih prvih brojeva donosi *Danica*, izvorno je imalo ikavski artikuliran naslov: *Priričnik aliti razliko mudrosti cvitje*. To što je Gaj u ranim brojevima svojega časopisa iz hrvatske književne baštine objavljivao upravo stihove Pavla Rittera Vitezovića, koji mu je, kako je sam priznao, bio i uzor pri sastavljanju novoga pravopisa (usp.

ni kajkavski jezik “posjedovao stanovitu prirodnost i lakoću”²⁰ Spomenuti pak prozni *Daničini* prilozi na svoj način odražavaju jezik što ga je Stamać nazvao *svakodnevnorazgovornom kajkavštinom*²¹, i to onu njegovu varijantu kakva je, pretpostaviti je, bila sredstvom komunikacije sjevernohrvatske inteligencije, koja je, okupivši oko sebe istomišljenike iz drugih slavenskih zemalja te ‘ilirskih’ (južnoslavenskih) i, ponajprije, hrvatskih regija, bila generatorom preporodne djelatnosti, koja će se od prve promjene *Daničina* imena u siječnju 1836. i javno dominantno deklarirati pod ilirskim imenom.

I prije tako evidentnoga zaokreta ilirskome imenu, kao označitelju koji je referirao na sve južne Slavene, *Danica* je otpočetak naginjala ilirskoj identifikacijskoj platformi, što se ogledalo u njezinoj jezičnoj, izgovornoj i grafijskoj, politici. Inklinacija ‘ilirskome’ jeziku može se pratiti od štokavsko-ikavske, *ilirichkom* grafijom²² otisnute Babukićeve pjesme “Granici i Danici”, koja se, uz Rakovčevu kajkavskom grafijom pisanu “Daniczu”, našla na naslovnici prvoga *Daničina* broja (str. [1]-2), i to na mjestu koje je, prema analitičko-interpretativnome modelu Gunthera Kressa i Thea van Leeuwena, njezinu narječju i grafiji, a time i ideologiji što su je oni pretpostavljali, u odnosu na one što ih je reprezentirao spomenuti prigodničarski pjesnički tekst Dragutina Rakovca (potpisan kajkavskim

Lyudevit Gay: “Pravopisz”, *Danicza Horvatzka, Slavonzka y Dalmatinzka*, 1835, br. 10, str. 38-40; br. 11, str. [41]-43; br. 12, str. 46-48, osobito str. 39), moglo bi se interpretirati kao dokaz činjenici da je vođa ilirskoga pokreta, prije nego što će se sasvim prikloniti štokavštini, proglasivši je najprikladnijom osnovicom jezika ‘ilirske’ (južnoslavenske) kulturne i hrvatske nacionalne integracije, osobit naglasak stavljao na izrazitije primjere tradicijskih varijanti supostojanja specifičnosti triju hrvatskih dijalekata.

²⁰ Usp. Stamać, “Elegije Pavla Štoosa i predilirski pjesnički standard”, str. 322.

²¹ Usp. isto.

²² Iako je naziva ilirichkom, posrijedi još uvijek nije Gajeva reformirana grafija s dijakritičkim znakovima, već slavonska grafijska paradigma koja je, kako piše u *Daniczi*, umjesto *horvatzkih* (kajkavskih) grafema *cz, ch, dy, gy, ly, ny, s, sz, ty* i *y* sadržavala slova *c, cs, dj, gj, lj, nj, x, s, tj, ch* i *i*. Nastojanja ujednačavanja horvatske (kajkavske) i slavonske grafije s osloncem na potonju razvidna su u Banskoj Hrvatskoj i prije početka preporodnih zbivanja. O tome usp. Julijan Jelenić: *Pravopisna rasprava između dra. Tome Koščaka i dra. Fra Grge Čevapovića. Prilog povijesti hrvatskoga pravopisa. Prigodom stogodišnice Čevapovićeve smrti*, Tiskara C. Albrecht (P. Acinger), Zagreb, 1930. i Stančić, “Gajeva klasifikacija južnoslavenskih jezika i naroda u vrijeme nastanka ‘Kratke osnove horvatsko-slavenskoga pravopisanja’ iz 1830. godine”, str. 75. Ipak, takva nastojanja nisu bila svesrdno prihvaćena, a najvećega su osporavatelja našla u T. Mikloušiću, koji je u svojem *Stoletnom kalendaru* (1819) kodificirao neka pravila pisanja palatala u kajkavskom ortografskom sustavu. Usp. isto, str. 75-76. O pretpreporodnim tendencijama uvođenja štokavskih elemenata u kajkavski izraz središnje Hrvatske usp. npr. Jaroslav Šidak: “Hrvatske zemlje u razdoblju nastajanja preporodnog pokreta (1790-1827)”, *Historijski zbornik*, 1980-81, XXXIII-XXXIV (1), str. 51-98, osobito str. 96-97.

oblikom njegova prezimena – Rakovec), davalo istaknutiju važnost.²³ Slijedili su zatim drugi povremeni štokavski prilozi te prilozi tiskani novom Gajevom grafijom, kojima je *Danica* iz broja u broj rahlila svoj isprva pretežno kajkavski sadržaj. Definitivan prelazak na Gajevu ortografsku paradigmu označen je 29. brojem prvoga godišta, nakon čega je grafijska norma koju je predložio, zajedno sa štokavštinom, počela stjecati sve veću prevlast u službenoj hrvatskoj kulturi.²⁴

²³ Analiza novinske naslovnice kakvu su - polazeći od teze da su publicističke poruke kodirane ne samo svojim sadržajem već i svojom vizualnom prezentacijom - predložili G. Kress i T. van Leeuwen, može otvoriti prostor uvidima u moguće implicitne uredničke stavove. Prema Kressu i van Leeuwen, ukoliko je naslovnica, kao u slučaju prvoga *Daničina* broja, podijeljena na lijevu i desnu stranu, takva podjela implicira diferencijaciju između “danoga” (*Given*) i “novog” (*New*). “Dano” se posreduje čitatelju prezentiranom lijevom stranom naslovnice i predstavlja nešto što je poznato, samoevidentno i blisko, sporazumno polaznu točku poruke, dok je “novo” vezano uz desnu stranu te predstavlja krucijalnu točku poruke, odnosno činjenicu za koju se sugerira da joj čitatelj treba posvetiti posebnu pažnju. Preneseno na analizu dizajna naslovnice prvoga broja *Danice*, na njezinoj je lijevoj strani, predstavljena kao *dano*, kajkavskom grafijom pisana Rakovčeva pjesma, dok bi na mjestu *novoga*, uredničkim strategijama akcentuiranoga segmenta poruke, bili štokavski Babukićevi stihovi. Usp. Gunther Kress; Theo van Leeuwen: “Front Pages: (The Critical) Analysis of Newspaper Layout”, u: Allan Bell; Peter Garrett (ur.): *Approaches to Media Discourse*, Blackwell Publishers Ltd, Malden, Massachusetts, 2000, str. [186]-219, osobito str. str. 189-193.

²⁴ Problematiziranje različitih filoloških i kulturoloških aspekata, procesa i specifičnosti standardizacije hrvatskoga jezika, grafije i pravopisa u hrvatskome narodnom preporodu usp. npr. u: Ivan Milčetić: “Gajev pravopis”, *Vienac*, 1891, br. 39, str. 614-618; Ljudevit Jonke: “Ideološki osnovi Zagrebačke filološke škole 19. stoljeća”, *Filologija*, 1957, 1, str. 77-86; isti: “Osnovni problemi hrvatskoga književnog jezika u 19. stoljeću”; “Sporovi pri odabiranju govora za zajednički književni jezik Hrvata u 19. stoljeću”; “Borbe oko književnog oblika imeničkoga genitiva množine u 19. stoljeću”; “Samoglasno r u književnom jeziku 19. stoljeća” i “Češki jezični elementi u hrvatskosrpskom književnom jeziku”, u: isti: *Književni jezik u teoriji i praksi*, Nakladni zavod Znanje, Zagreb, 1964, str. 173-187; 188-[215]; 216-234; 235-256 i 261-271; isti: “Jezična problematika u vrijeme hrvatskog narodnog preporoda”, *Kolo*, 1966, br. 8-9-10, str. 233-242; Dalibor Brozović: “Jezično značenje hrvatskog narodnog preporoda”, isto, str. 249-253; Milan Moguš: “O Gajevoj ‘Kratkoj osnovi’”, isto, str. 254-257; M. Moguš; Josip Vončina: “Latinica u Hrvata”, *Radovi Zavoda za slavensku filologiju*, 1969, knj. 11, str. 61-81; D. Brozović: “Jezično značenje hrvatskoga narodnog preporoda”; “O početku hrvatskoga jezičnog standarda”, u: isti: *Standardni jezik. Teorija. Usporedbe. Geneza. Povijest. Suvremena zbilja*, Matica hrvatska, Zagreb, 1970, str. 119-125; 127-158; Zlatko Vince: “Sudbina ika-vice u jeziku hrvatske književnosti 19. stoljeća”, *Forum*, 1971, br. 3, str. [541]-588; isti: “Ljudevit Gaj i hrvatski književni jezik. (U povodu 100. obljetnice smrti)”, *Jezik*, 1972-73, br. 1, str. [1]-11; D. Brozović: “O ulozi Ljudevita Gaja u završnoj etapi hrvatske jezične unifikacije”, *Radovi. 3. U povodu 100. godišnjice smrti Ljudevita Gaja*, Sveučilište u Zagrebu, Institut za hrvatsku povijest, Zagreb, 1973, str. 35-63; M. Moguš: “Odnos iliraca prema kontinuitetu hrvatskoga književnog jezika”, u: *VII međunarodni kongres slavista. Warszawa. Prilozi*, Hrvatsko filološko društvo, Zagreb, 1973, str. 99-102; Z. Vince: “O nekim pitanjima hrvatskoga književnog jezika u doba ilirizma”, *Forum*, 1974, br. 7-8, str. [261]-300; Lj. Jonke: “Ljudevit Gaj kao višestruki pobjednik”, *Jezik*, 1975-76, br. 3-4, str. 67-79; D. Brozović: “Hrvatski jezik, njegovo mjesto unutar južnoslavenskih i drugih slavenskih jezika, njegove povijesne mijene kao jezika hrvatske književnosti”, u: Aleksandar Flaker; Krunoslav Pranjić (ur.): *Hrvatska književnost u evropskom kontekstu*, Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fa-

Indikatori ilirske, (južno)slavenske identifikacijske perspektive razvidni su i u nepotpisanoj bilješci kojom je *Daničin* urednik popratio pretisak Štoosove pjesme tvrdeći da je njezino ponovno objavljivanje motivirano odjekom što ga je polučila u nekih Bugara kao “od nashe Domovine u vszakom pogledu daleko oddrusene” *braće* (str. 11), pred kojima ju je on u godini njezina nastanka na glas čitao u Pešti. Njih, naime, pisao je Gaj, “ztara Horvatzka kraljica tak jako genushe, da sze med nyimi dva navlaztito postuvani ztarczy od szúz [...] zdersati niszu mogli” (isto), što je bio dovoljan razlog da on pjesmu reaktualizira i pun nade u učinkovitost poruka što ih je njome želio prenijeti predoči svojim čitateljima.

3. Od Horvatzke zemlje sztare kraljice do majke Szlave

Preporodno-promidžbeni potencijal “Kipa domovine” iskorišten je i u sljedećem *Daničinu* svesku, u kojemu je autor te pjesme (još uvijek pod kajkavskom varijantom svojega imena Pavel i otisnutu kajkavskom grafijom) objavio kajkavsku pjesmu “Putnik domovini”, za čiji su moto uzeti posljednji stihovi u prethodnome broju objavljene elegije: “Onda plachucha k grobu szi ztane/ Ck[h!] ekajuch, doklam zorja poztane” (str. [13]).²⁵ I pjesma “Putnik domovini” - kojom je Štoos, motivom izgubljenoga sina, anticipirao puno popularnijega “Putnika” Petra Preradovića, kojega će kasnije, nakon *Zore Dalmatinske* (1844, br. 3), tako-

kulteta, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1978, str. 9-[83]; Radoslav Katičić: “O početku novoštokavskoga hrvatskoga jezičnog standarda, o njegovu položaju u povijesti hrvatskoga književnog jezika i u cjelini standardne novoštokavštine”, *Filologija*, 1978, 8, str. 165-180; Vatroslav Kalenić: “Prihvatanje ilirskog jezičnog koncepta”, *Jezičnik*, 1979/80, br. 5, str. [129]-139; Stančić, “Gajeve klasifikacija južnoslavenskih jezika i naroda u vrijeme nastanka ‘Kratke osnove horvatsko-slavenskoga pravopisanja’ iz 1830. godine”; Branka Tafra: “Ilirizam – jezikoslovna radionica”, *Kaj*, 1985, br. 1, str. 15-24; Josip Vončina: “Temelji i putovi Gajeve grafijske reforme”, *Filologija*, 1985, knj. 13, str. 7-88; B. Tafra: “Što je ilirski preporod dao hrvatskom književnom jeziku?”, *Književni jezik*, 1986, br. 1, str. 45-54; D. Brozović: “O grafijskim pitanjima u hrvatskome narodnom preporodu”, *Zadarska revija*, 1987, br. 4-5, str. 335-344; R. Katičić: “Ilirci i ilirski jezik”, *Forum*, 1988, br. 12, str. [675]-688; Z. Vince: “Hrvatski književni jezik u doba ilirizma (Temelji Zagrebačke filološke škole)”, u: isti: *Putovima hrvatskoga književnog jezika. Lingvističko-kulturnopovijesni prikaz filoloških škola i njihovih izb[or]a*. Drugo, dopunjeno izdanje, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1990, str. [195]-270; J. Vončina: *Preporodni jezični temelji*, Matica hrvatska, Zagreb, 1993; N. Stančić: “Grafija i ideologija: hrvatski narod, hrvatski jezik i hrvatska latinica Ljudevita Gaja 1830. i 1835. godine”, *Rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, Razred za društvene znanosti, 2005, knj. 43, 492, str. 261-296; Maria Rita Leto: “Danica Ilirska i pitanje hrvatskoga književnog jezika”, dostupno na: <http://www.openstarts.units.it/dspace/bitstream/10077/2425/1/07.pdf> (1. VI. 2011) i Vlasta Rišner: “O jeziku poziva na pretplatu *Danice Ilirske* od 1835. do 1849. godine”, dostupno na: http://hrcaak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=96824 (1. VI. 2011).

²⁵ Citati iz ove pjesme, kao i ostali koji će se u ovome radu navoditi iz *Danice*, donose se također prema pretisku iz 1970-72.

đer tiskati i *Danica* (1844, br. 15) - tematizira nesretno stanje domovine, utjelovljene u liku uplakane majke. Time je “Putnik domovini” usporediv s “Kipom domovine”, u kojemu glavnu ulogu igra “uplakana Hrvatska” ili “ucviljena majka Hrvatska”, koja, poznata pod latinskim nazivom *Croatia plorans*, predstavlja, riječima Joanne Rapacke, “[s]redišnji topos hrvatske domoljubne književnosti”, čije se najave, kako je ustvrdila navedena znanstvenica, mogu prepoznati u ranijim stoljećima, i to u formi personifikacije hrvatske književnosti (nimfa Hrvatica u pastoralnome romanu *Planine*, 1536, Petra Zoranića) ili političke alegorije (u spjevu Pavla Rittera Vitezovića *Plorantis Croatiae saecula duo*, 1703).²⁶

Međutim, iako “Putnik domovini” zapravo ponavlja središnje motive “Kipa domovine” (“tusna” *majka*, koja se “z tmiczum bori” dok se “plache vszaki chasz” (str. [13]), nalazeći se u planini “Na pechinu nagnyena”, odnosno “na mertvih szinov grobu” – “Od nyih proszech bolyshu dobu” [isto]), prva spomenuta, odnosno druga objavljena Štoosova pjesma puno je optimističnija, a time i programatskija od ranije, kojom je motivirana. U njoj se, naime, obistinjuje ono što je majka iz “Kipa domovine” - stojeći pred sinovim grobom, koji se, poklopljen tmicom, nakon razgovora s njom, ponovno zatvorio - mogla samo s očajničkom i neizvjesnom nadom iščekivati. Zora kojoj se nadala u “Kipu” svanjuje u “Putniku domovini”, najavljena zvijezdom Danicom: “Ztani! traki kakti rose/ Nekakvi szu v izhodu,/ Nut! kaj vidim, dobri Bose!/ Milu zhajat Daniczu” (str. 14). Osim toga, razlika je između ove dvije pjesme u tome što je u “Kipu” naglasak na stanju domovine, koja se (u viziji lirskoga subjekta) u prvome licu žali svojim sinovima, dok su u “Putniku” u prvome planu osjećaji odmetnutoga, ali, što je još važnije, naposljetku preobraćenoga sina, uvedenoga u pjesmu u trećem, a zastupljenoga nakon toga i iskazima u prvome licu: “Cherna zemlyo! kud ja bludim,/ Kam szem zashel v ztranyzki szvét,/ Zakaj moju dragu kudim/ Vre od vnogih Majku let?” (str. [13]). Kao i u prvoj, i u drugoj se pjesmi majka domovina želi uteći mrtvima, ali uspostavlja i stanovite relacije prema živim sinovima. U “Kipu domovine” joj se najprije, u trenutku u kojem je odlučila poći “mertveh grobe odpreti” (str. 10), obraća glas koji se može pripisati lirskome subjektu (u čijem se *viđenju*, tj. viziji ili slici koja mu se ukazala, radnja čitave pjesme i odigrava), i to pitanjem koje zvuči kao retoričko: “Ali kam idesh predraga mati?/ Z nikem sze nechesh tamo zeztati” (isto). Potom će se ona žaliti na suvremenike (“Nut vsze vu ztraynzkeh szenyah vre gine,/ A za szvu mater nish sze nebrine” [str. 10]), a naposljetku će

²⁶ Usp. Rapacka, *Leksikon hrvatskih tradicija*, str. 32-33, osobito str. 32. Zanimljivu analizu Vitezovićeve spjeva *Plorantis Croatiae saecula duo*, s naglaskom na interpretaciji lika žene-majke Hrvatske usp. u: Zrinka Blažević: “Plorantis Croatiae saecula duo. Diskurzivne adaptacije i performativne funkcije marijanskog toposa”, *Umjetnost riječi*, 2005, br. 1, str. 37-47.

joj, kako je ranije spomenuto, iz groba izašli sinov duh savjetovati neka se obrati živoj (i stvarno postojećoj) osobi J. Kuševića. No, ukoliko se u toj pjesmi i može govoriti o (sinovljevske) angažmanu da se pomogne (majci) domovini, ne vide se konkretni rezultati dobrih namjera: mrtvi se sin nakon kraćega ukazanja u obličju duha povukao u grob, a sa živim (ni s Kuševićem, ni s kojim drugim) se majka nije izravno ni susrela. Na pitanje retoričke intonacije ne dobiva se majčin odgovor, a zapravo se i ne očekuje jer je motivirano sumnjom u to da se išta može promijeniti. Pokojni pak sin koji je majci dao savjet naposljetku ju je ostavio da grli “praznu tmiczu” (str. 11). U “Putniku” je drugačije: u njemu se zabludjeli sin postavlja vidno angažiranije. On priznaje krivicu (“kriv – ah ja szem kriv!” (str. [13])), moli za oprost (“Majko ah oprózti mi!” [isto]) i stavlja se domovini na dispoziciju: “Mertve prosizsh, a ja sivem;/ Draga! nisz li ja szin tvoj?/ Leti szokol z krilom szivem,/ Ter me v dom zaneszi moj!” (isto). Za razliku od “Kipa domovine”, u kojemu je glavninu uloga stavila na slavnu prošlost, majka iz potonje Štoosove pjesme ipak se, ohrabrena sinovim interesom, zahtjevima obraća sadašnjosti: “Mili szinko! gledi z ternyem/ Zpetu ovu dól czelín,/ Nyu naszej mi z chiztim zernyem,/ Y zkoreni van pelín!// Van pelín, van drach chemerni,/ Vsze kupínye zkerchi van,/ Ter nazad bush szin moj verni,/ Za kem plachem noch y dan” (str. 14).

Uz optimističniju perspektivu, koja je, kako se može zaključiti, posljedica preobraćenja odmetnutoga sina i njegova aktiviranja u spasavanju domovine, kao i pojave Danice, koja se sokoli neka joj traci “szvetiju”, padajući “Horvatom vszim” duboko u “verna szerdcza” (str. 15), sama je majka domovina donekle promijenila svoj identitet: “Horvatzke zemlye ztara kralyiczza” (str. 10) iz “Kipa domovine” postala je u “Putniku domovini” *Szlava* (str. [13]; 14). Također, promijenio se i izvor nade u moguće poboljšanje domovinskoga stanja. Dok se u prvoj pjesmi iskra vjere u budućnost pojavila tek na groblju starih hrvatskih kraljeva, upućujući majku domovinu na institucionalne zastupnike njezina (hrvatskog) suvereniteta, u drugoj bi svjetlosni traci Danice, smješteni “v szlavenzki gaj” (str. 15), imali biti zaslužni da se *majka mila* uznesu na “ztoliczu negdashnyu” (isto). Državnopravnu (hrvatsku) argumentaciju nacionalnoga suvereniteta u pjesmi Pavla Štoosa iz 1831. Gajeva je bilješka o slavenskoj braći Bugarima u 3. broju *Danice* iz 1835. nadopunila etničkom i kulturnom (južno/slavenskom) identifikacijskom mogućnošću, a etnička je (južno/slavenska) identifikacija evidentna i u pjesmi “Putnik domovini”.

Usporedba “Kipa domovine” i “Putnika” na vidjelo iznosi ne samo poma-ke u njihovoj političko-argumentacijskoj logici te ideološkim porukama nego i razlike u imanentnim im poetičkim obilježjima. Dok je prva pjesma efektivnija te se čini istovremeno zahtjevnijom i spontanijom u versifikacijsko-formalnome

i ritmičko-zvučnom smislu, druga djeluje artifičnije, ali i u svakome slučaju manje dojmljivo. Jezik “Putnika” kao da je, ispunjavajući svoju primarnu svrhu u prijenosu sadržaja, odnosno željene ideologije, izgubio na nekim zvučnim, ritmičkim i melodijskim, kvalitetama kakve je imao u “Kipu domovine”. Nadalje, dok je u “Kipu domovine”, kako je ustvrdio Stamać, osim tradicije stare kajkavske književnosti, moguće prepoznati i odjeke hrvatskoga latinizma te neoklasicizma i rokokoja, ali i refleksa tada aktualne (pred)romantičarske poetike²⁷, “Putnik” se doima simplificiranijim. Iako i jedna i druga pjesma motive crpe iz u dobroj mjeri sličnoga sadržajnog repozitorija, te su obje motivirane jednako intenzivnim nacionalno programatskim angažmanom, moglo bi se reći kako u prvoj poetičke kvalitete nisu uvjetovane isključivo političkom pragmatičnošću. Vezano uz to, zanimljivi se zaključci mogu izvesti komparacijom načina na koje su u dotičnim pjesmama riješeni za preporodnu simboliku tipični kontrasti između svjetla i tmine. Premda je i u “Kipu domovine”, kao i u brojnim drugim hrvatskim preporodnim tekstovima koji su proces nacionalnoga osvještavanja povezivali s procesom iluminacije uopće, favorizirano svijetlo stanje, pa je majka domovina npr. tim očajnija što na vidiku nema ni kolibice (“hutice”) “[v] kojoj bi ognjecz saril sze v noči” (str. [9]), neprekinuta je atmosfera te pjesme mračna. Pritom se funkcionalnost noćnoga ugođaja ne iscrpljuje samo u tome da signalizira nepovoljnost i strahotnost domovinskoga položaja već i u kreiranju specifičnoga romantičarskog ugođaja. Gotska bjelina iz groba uskrsloga sinova duha ovisna je o okolnome mraku, kao što i finalno majčino iščekivanje zore, koja će na scenu stupiti tek u “Putniku domovini”, zapravo ističe njezinu utopljenost u tmicu, iz koje, ustvari, nakon što se mjesec “v hipu” skrio za oblak te nakon što se nad sinom ponovno zatvorio grobni kamen (str. 11), nije bilo vidljivoga (nego samo priželjkivanog) izlaza.

4. Političke i jezične tendencije ilirizma: monarhijski legalizam vs. romantičarski patriotizam; kajkavski vs. štokavski

Ne dovodeći u pitanje sud A. Stamaća, po kojemu je “Kip domovine” jedna od Štoosovih pjesama koje dokazuju kako je on znao biti autor “znatne snage”, i to na “interferentnom polju postklasicističkih i predromantičarskih tvorbenih načela”²⁸, činjenica je da je njegovo ozbiljno žrtvovanje poetičke inspiracije političkome angažmanu razvidno i u tekstovima starijima od onih u kojima se obratio na sebi *neprirodan* (‘ilirski’, tj. štokavski) izričaj, u kojemu je zvučao, posluži-

²⁷ Usp. Stamać, “Elegije Pavla Štoosa i predilirski pjesnički standard”, str. 322-325.

²⁸ Usp. isto, str. 325.

mo li se strogim riječima Vladoja Dukata, “[k]ao da je riba nasjela na piesak”²⁹. Nije, zapravo, točna ni Dukatova tvrdnja da je Štoos u *Danici* izuzev “Kipa domovine” “objelodanjivao samo štokavske pjesme”³⁰, a opadanje njegove pjesničke kvalitete, što ga s prelaskom na štokavštinu povezuju i Dukat i Stamać, vidi se u stanovitoj mjeri već i u “Putniku domovini”, ali još više u sljedećim njegovim dvjema pjesmama objavljenima u *Danici* na kajkavskome narječju, otisnutima kajkavskom grafijom i potpisanimi kajkavskom varijantom autorskoga imena. Posrijedi su pjesme “Zpev na dan narodyenya Nyih Czeszarzko-Kralyevzkoga Velichantzva Franye Pervoga” (1835, br. 6) i “Plach vile horvatzke nad szmertjum Nyih Czeszarzko-Kralyevzkoga Velichantzva Franye Pervoga, koji na veliku Narodov saloht dana 2. Szushcza l.t. preminuli szu” (1835, br. 9), objavljene, kao što se vidi iz njihovih naslova, najprije povodom rođendana, a potom i smrti austrijskoga cara Franje I. Te su pjesme - u sličnome smislu kao i “Horvatov szloga y Zjedenjenje za szvojega vszelyublyenoga Czeszara y Kralya Franyu I. proti Franczuzom vu letu 1813.” Ljudevita Gaja (*Danicza Horvatzka, Slavonzka y Dalmatinzka*, 1835, br. 5) ili “Pěsma Horvatov vu Glogovi leto 1813.” Ljudevita Farkaša Vukotinovića (isto, br. 13) dokazivale ne samo to da je, kako se moglo vidjeti i na primjeru “Kipa domovine”, rani preporodni diskurs (barem prividno) isticao poštivanje monarhijskih institucija (a time i vlastitu legalnost), nego i to da je preporodna politika kao mogućega ‘zaštitnika’ od mađarskih hegemonijskih aspiracija vidjela bečku vlast.³¹

Iz vremena prije nego što se priključio preporodnome pokretu poznata je Štoosova pjesma “Glas kričečega vu puščini horvatskoga slovstva”, što ju je godi- ne 1833. povodom smrti posljednjega prepreporodnog barda kajkavske knji- ževnosti T. Mikloušića posvetio njegovu nećaku I. Kristijanoviću. No, dok je kanonik Kristijanović “i nakon Gajeve reforme i konačne pobjede štokavskog narječja ostao pri starom kodu”³², Štoos je prihvatio ilirski program udaljavanja od kajkavske tradicije.³³ Nakon što je u prvome *Daničinu* godištu objavio još

²⁹ Usp. Dukat, “Pavel Štoos”, str. 296.

³⁰ Isto.

³¹ Osim konotacija kojima su opskrbljene u *Danici*, u kojoj su objavljene kao prilozi veličanju austrijske krune, Gajeva i Vukotinovićeve pjesma su imale sudbinu (i nakanu) nevezanu uz monar- hijsku poslušnost, o čemu usp.: Franjo Fancev: *Postanak i historijska pozadina Gajeve pjesme “Još Horvatska ni prepala”*, Tisak Zaklade Tiskare “Narodnih Novina”, Zagreb, 1935. i Nikša Stančić: *Gajeva “Još Horvatska ni propala” iz 1832-33. Ideologija Ljudevita Gaja u pripremnom razdoblju hrvatskog narodnog preporoda*, Globus, Zagreb, 1989.

³² Usp. Stamać, “Elegije Pavla Štoosa i predilirski pjesnički standard”, str. 320.

³³ Iako je poznato da su ilirci, za razliku od Vuka Karadžića, uvažavali osobitosti svih hrvatskih dijalekata te da je teza o ilirskome obezvređivanju kajkavštine i čakavštine dijelom i posljedica kasni- jih lingvističkih, u prvome redu maretičevsko-vukovskih, te književnopovijesnih interpretacija koje su uslijedile, ilirsko je publicističko i jezikoslovno protežiranje, a posljedično i standardiziranje što-

dominatno kajkavskih pjesama potpisanih imenom Pavel, od 1837. se pod njegovim štokavskim stihovima počeo pojavljivati potpis Pavao, pri čemu je, ukla-pajući se u preporodne trendove *toponimiziranja autorstva*³⁴, nakon prezimena znala biti pridodana atribucija “Ilir iz Horvatske” (1837, br. 3) ili “Slavjan iz Ilirije” (1839, br. 16). Ideju da “Horvat hoče, da ze vszum ilirzkum bratjum u jedno knyisevno ztane kolo” (str. 50) Štoos je izrazio još u članku “Bratinzka rěch gledech na oszнову ztarinzkoga horvatzkoga pravopisza” iz *Daničina* broja 13 iz 1835. (str. [49]-52). U tome je prilogu, zasigurno ne slučajno objelodanjenome u broju koji je slijedio nakon sveska u kojemu je publiciran posljednji nastavak Gajeva “Pravopisza”, kritičku oštricu usmjerio, među ostalim, i prema krapinsko-me župniku, propovjedniku i kajkavskome vjerskom piscu Štefanu Fučeku (1691-1747) - autoru popularnoga duhovno-poučnog djela *Historie*, koje je doživjelo čak dva izdanja (1735; 1753).³⁵ Ne vjerujući u nacionalnoidentifikacijski potencijal grafije kakvom se u sjevernoj Hrvatskoj pisalo prije Gajeve reforme, Štoos je ironično pod znak upitnika postavio mogućnost da će “jeden *Fuchek* y nyemu zpodobne magyarkum ortografium popisane knyige” održati *našu narodnost* (str. 51). Ni u tome tekstu nije zaboravio spomenuti “nashega czeszara y kralya *Ferdinanda*” (str. 52), kojemu će u br. 16 *Danice Ilirske* iz 1839. pjesmom čestitati i rođendan, kao što je ranije čestitao i njegovu ocu.

Iako su se od Francuske revolucije, kao što navodi Natka Badurina, počela zaključivati razdoblja u kojima je “monarhiju predstavljao lik kralja, zbog čega su podanici shvaćani kao njegova djeca”³⁶, dok je tu vrstu identifikacije zamijenila ona u kojoj je središnju legitimacijsku funkciju dobila domovina utjelovljena u obličju žene, hrvatska je preporodna kultura primjer sredine u kojoj su oba navedena modela koegzistirala, što možda zornije od drugih primjera potvrđuje već spomenuta Štoosova prigodnica “Plach vile horvatzke nad szmertjum Nyih Czeszarzko-Kralyevzkoga Velichantzva Franye Pervoga, koji na veliku Narodov salozt dana 2. Szushcza l.t. preminuli szu”, u kojoj ženski simbol (nacionalnoga

kavštine kao nacionalne jezične baze i *koinea* za nužnu reperkusiju imalo stanovito marginaliziranje čakavštine i kajkavštine, odnosno njihovo svođenje na pokrajinsko-dijalektalnu dimenziju. Usp. npr. Kalenić, “Prihvatanje ilirskog jezičnog koncepta”, str. 131. O razlikama između ilirske jezične koncepcije, s jedne, te vukovske, s druge strane usp. npr.: Jonke, “Osnovni problemi hrvatskoga književnog jezika u 19. stoljeću”.

³⁴ O tome usp. npr. Vinko Brešić: *Čitanje časopisa. Uvod u studij hrvatske književne periodike 19. stoljeća*, Matica hrvatska, Zagreb, 2005, str. 48.

³⁵ Usp. npr. Vladoje Dukat: “Štefan Fuček”, u: *Sladki naš kaj*, str. 148-150; Mijo Korade: “Pogovor”, u: Štefan Fuček: *Historie (pretisak)*, Multiart d.o.o. i druga Pinta, Zagreb, 2000, str. I-IV.

³⁶ Usp. Natka Badurina: “Gospoja i domorotka u preporodnom petrarkizmu”, u: ista: *Nezakonite kćeri Ilirije. Hrvatska književnost i ideologija u 19. i 20. stoljeću*, Centar za ženske studije, Zagreb, 2009, str. 46-57, osobito str. 48.

domovinskog identiteta (*vila horvatzka*) jadikuje zbog smrti monarhijskoga vladara kao oca svoje dječice.

Štoosove pohvale carskih figura bile su dijelom prigodničarskoga *Daničina* repertoara što su ga, posvećujući svoje pjesme caru Ferdinandu, obogaćivali i drugi manje ili više poznati autori, među kojima npr. i Ivan Mažuranić (1838, br. 16; 1840, br. 16; 1841, br. 16), Ivan Kukuljević Sakcinski (1842, br. 16) ili Ante Starčević (pod pseudonimom A. V Rastevčić, 1845, br. 16), nastavljajući u tome smislu ustaljenu pretpreporodnu praksu veličanja okrunjenih glava³⁷, ali ispunjavajući i neke nove, preporodne zahtjeve izražavanja lojalnosti bečkoj politici, kojoj su se, za razliku od poslovično ‘vjernih Hrvata’, otvorenije počeli suprotstavljati Mađari. Međutim, preporodni su rituali veličanja cara stali jenjavati paralelno s jenjavanjem povjerenja u zaštitničku volju i snagu Beča, što se vidi i po izostanku tipične slavljeničke pjesme iz sadržaja travanjskih *Daničinih* brojeva 1848, u periodu analognome onima u kojima su prethodnih godina redovito objavljivane eksplicitne čestitarske ode u čast Ferdinandova rođendana (19. IV). S druge strane, tradicija identificiranja domovine sa ženom, odnosno književnih konceptualizacija slijedom kojih je, kako kaže Badurina, nacija mogla stasati u “muževnog branitelja ženske časti, odnosno ženskim likom predočenog vlastitog suvereniteta”³⁸ ostala je stalnim mjestom hrvatskih nacionalnoidentifikacijskih diskursa do danas. Posebno potentnim u tome smislu pokazao se motiv *Croatia plorans*, koji se, prema Rapackoj, od druge polovice 19. stoljeća počeo sve više povezivati s političko-ideološkim značenjima, nerijetko određenima idejom mesijanizma, pri čemu je “[b]ol zanemarene majke” smijenjena patnjama “mučenice s Kristovim crtama”: “Njezina sudbina više ne proizlazi iz kulturnih uzroka – briga za jezik pripada prošlosti – već iz političke situacije”, a “[n]ada u uskrsnuće, nada je u političku neovisnost”, što se posebno odnosi na postromantičarsku poeziju pravaških pjesnika Augusta Harambašića ili mladoga Silvija Strahimira Kranjčevića.³⁹ Lik ucviljene i obespravljene domovine, inspiracija Štoosovim “Kipom”, ali i kajkavskom tradicijom iz koje je on poniknuo, mogu se evidentirati i u stvaralaštvu jednoga od, kako ga se obično doživljava, ‘najnacionalnijih’ hrvatskih pjesnika – Antuna Gustava Matoša, koji je svoj putopisni tekst “Od Zagreba do Beograda (Fragmentarne impresije)”, objavljen g. 1906, zaključio sljedećim, za njegov odnos spram kajkavštine znakovitim, riječima: “Beograd – jedva jedared! Kao iz ogromne tamnice dođoh u grad gdje sam slobodan i gdje i kralj govori

³⁷ Tako je npr. još u veljači 1832. Gaj spjevao prigodnicu *Bose sivi Franca cara* prema njemačkoj carevki *Gott erhalte Franz den Kaiser*, koja se pjevala na svečanosti održanoj u čast Careva rođendana. Usp. Stančić, *Gajeva “Još Horvatska ni propala” iz 1832-33*, str. 72.

³⁸ Usp. Badurina, “Gospoja i domorotka u preporodnom petrarkizmu”, str. 48.

³⁹ Usp. Rapacka, *Leksikon hrvatskih tradicija*, str. 33.

bolje hrvatski od – mnogih hrvatskih ‘patriota’. Pa ipak, pogiboh za gradom gdje najljepše na svijetu zvuči slatki *kaj!*”⁴⁰

5. “Pozabivši muku blizu našeg puka”: Matoševe kajkavske interpolacije te varijacije na temu ‘kipa domovine’

Kao što je poznato, posebno mjesto u Matoševu opusu, ali i u hrvatskoj književnoj kulturi uopće, pripisuje se kajkavskoj pjesmi “Hrastovački nokturno”, koja se, objavljena kao motiv pripovijesti “Nekad bilo – sad se spominjalo”, u zbirci *Novo iverje* (1900)⁴¹, usprkos nekim opreznijim mišljenjima, drži *antologijskim, počasnim i simboličnim, propedeutičkim i manifestacijskim* pjesničkim tekstom novije kajkavske književnosti.⁴² To što je kajkavština, barem na ova prepoznata, književnopovijesnim kanonizatorskim strategijama pozlaćena, ‘velika’ (Matoševa) vrata, prvi put nakon definitivnoga preporodnog zaokreta štokavštini, u hrvatsku poeziju ušla preko proze, nije čudno jer su, češće nego pjesnička, prozna i dramska djela tijekom 19. stoljeća i kasnije svoj prevladavajući štokavski izraz znala osvježavati kajkavskim, i to ponajviše u svrhu reprezentiranja lokalnih slika ili u funkciji karakterizacije likova. O potonjem može posvjedočiti i spomenuta Matoševa pripovijest iz koje se iznjedrio “Hrastovački nokturno”, a koja je, kako navodi Joža Skok, “posebice u dijaloškim sekvencama i cjelokupnom leksičkom izboru izrazito dijalektalno obojena.”⁴³

Na sličan je način kajkavizirana i Matoševa crtica “Kip domovine leta 188*”, uvrštena u godinu dana stariju zbirku *Iverje* (1899), a čiji je štokavski prototekst,

⁴⁰ Prema: Antun Gustav Matoš: *Kritike, Eseji. Studije i članci. Polemike, putopisi. Feljtoni i impresije*, Matica hrvatska, Zora, Zagreb, 1967, str. 264-[274], cit. str. 274.

⁴¹ Svi Matoševi tekstovi, osim u onim slučajevima u kojima se napominje drugačije, donose se, s uputnicama na prvo objavljivanje, prema izdanju: Antun Gustav Matoš: *Sabrana djela*. Svezak prvi (ur. D. Tadijanović), Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1953.

⁴² Iako npr. Olga Šojat u opsežnoj raspravi “Pregled starije hrvatskokajkavske književnosti od polovine 16. do polovine 19. stoljeća i jezično-grafijska borba uoči i za vrijeme ilirizma” (*Kaj*, 1975, br. 9-10, str. 5-[56]) upozorava kako bi “početak moderne kajkavske književnosti trebalo možda pomaknuti unatrag do kajkavskih prigodnica Augusta Šenoa” (str. 31), kojega kao mogućega (ali nepriznatog) začetnika kajkavske poezije ističe i Marin Franičević (“Čakavska poezija kao književni i dijalektalno-književni izraz”, u: isti: *Pjesnici i stoljeća*, Mladost, Zagreb, 1974, str. 259-272, osobito str. 269), dok se, s druge strane, istovremeno ustvrđuje kako Matoš (kao, uostalom, ni Šenoa) nije “pravi” dijalektalni kajkavski pjesnik”, uvriježeno postavljanje “Hrastovačkog nokturna” na čelno mjesto novijega kajkavskog pjesništva rezultat je stanovite, riječima J. Skoka, “konvencije i pažnje prema autoru koji je kao vrhunski stvaralac na standardu pisao i kajkavske stihove.” Usp. Joža Skok: “Matoševa uloga u poticanju i obnovi modernog kajkavskog pjesništva”, u: isti: *Moderno hrvatsko kajkavsko pjesništvo. Eseji, interpretacije i ocjene*, Zrinski, Čakovec, 1985, str. 7-28, osobito str. 7.

⁴³ Usp. isto, str. 10.

naslovljen “Junačka smrt”, publiciran još godine 1895. u beogradskome *Delu*.⁴⁴ No, navedene dvije Matoševe proze, tj. “Nekad bilo – sad se spominjalo” i “Kip domovine leta 188*”, nisu slične samo zbog kajkavskih interpolacija nego i zbog intertekstualnih relacija prema preporodnome pjesništvu: dok je drugospomenuta, bjelodano, naslovljena parafrazom iz Štoosa, za moto su prvospomenute uzeti stihovi iz prije navedene pjesme “Putnik” P. Preradovića, koji se, kao autor *Prvenaca*, spominje i u samoj priči.⁴⁵ Slika majke domovine, prisutna i u navedenoj Preradovićevoj pjesmi, a tipična, kako se ranije ustvrdilo, za preporodno pjesništvo uopće, pri čemu je, barem kada je riječ o toposu *Croatia plorans*, posebno upečatljiv Štoosov “Kip domovine”, bila je formativna i za neke druge antologijske Matoševe tekstove.

Možda najpoznatija, a, riječima J. Rapacke, i jedna od *najradikalnijih inačica* toga toposa⁴⁶ otjelovljena je likom obješene Hrvatske, *suhe kao prut, majčinskoga lica i očiju kakve krasne dame*, prepuštene na milost i nemilost *žbiru u uzama* u poznatome Matoševu sonetu “1909.” (str. 11). Tipičnom, sebi svojstvenom kombinacijom esteticističko-impresionističke poetike i patriotske, pravaške retorike, Matoš je u svojim pjesmama često znao u posrednije ili neposrednije, konkretne ili metaforičke veze dovoditi lik žene i fenomen ili pojam domovine ili nacije. Kao primjeri mogu se navesti npr. *draga Hrvatica* uspoređena s *Bogomajkom na Kamenih Vratih* iz “Serenade” (*Savremenik*, 1906) (str. 13), tajanstvena žena koja, kao *Petrarkina Lora*, u sonetu “19. svibnja 1907” (*Hrvatska smotra*, 1907) (str. 31) ulazi u crkvu dok se lirski subjekt, “prognanik”, skriva vani, u “pučkoj rulji” – jer ga je “svaki pandur mogo uhvatiti”, *plemenita žena* u *bijelim dvorovima hrvatskog kraja* iz soneta “Poznata neznanka” (isto, 1909) (str. 10) ili *Hrvatska*, koja u pjesmi “U travi” (*Mlada Hrvatska*, 1909) (str. 22) *ladanjskim cjelovom mrsi vlasi* lirskoga subjekta. Jedna od najčuvenijih Matoševih sinteza žene, majke, nacije i domovine svakako je “gospa Marija” iz istoimene pjesme (objavljene posthumno u *Savremeniku* 1923) (str. 116), čije svetačko ime referira istovremeno na roditeljicu lirskoga subjekta i *Kroaciju*, predstavljajući, zapravo, za Matoševu stvaralaštvo karakteristično neoromantičarsko poimanje nacionalnoga identiteta kao etičke, kulturne i prirodne zadanosti (“duša, jezik, majka”), a ne društvene, artifi-

⁴⁴ Usp. Matoš, *Sabrana djela*. Svezak prvi, str. 436-437.

⁴⁵ Preradovićeve stihovi, koji su, nakon objelodanjivanja u *Zori Dalmatinskoj* i *Danici*, objavljeni i u zbirci *Pervenci* (Zadar, 1846), glase: “Ali oči uzdignute/ K strani glede – ah onamo!/ Gdje od drage domovine/ Svako jutro sunce sine,/ Tam’ ga želja nosi – tamo:” Usp. Petar Preradović: *Pervenci. Različne pjesme*, Tiskom Demarchi-Rougier’ovim, Zadar, 1846, str. 41-45, posebno str. 44. U Matoševu motu oni su malo izmijenjeni: “Ali oči uzdignute/ K strani lete – ah, onamo!/ Gdje od drage domovine/ Svako jutro sunce sine...” Usp. Matoš, *Sabrana djela*. Svezak prvi, str. 191-224, osobito str. 191.

⁴⁶ Usp. Rapacka, *Leksikon hrvatskih tradicija*, str. 33.

cijelne pridanosti (“znamen”).

S blagotvornim *materinim prsima bijelim* uspoređuju se domovinska brda u sonetu “Tuga vidika” (*Hrvatska prosvjeta*, 1914) (str. 104), a s *divnom majkom Hrvatskom* oprašta se lirski subjekt i u pjesmi “Domovini iz tuđine” (str. 118-119), objavljenoj tek 1938. u Matoševim *Djelima* (V, *Pjesme i epigrami*, prir. A. Barac). Domovina kao majka opjevana je i u sonetu “Stara pjesma” (*Hrvatska smotra*, 1909) (str. 45), u kojemu se nalazi u situaciji nalik onoj iz Štoosova “Kipa domovine”, budući da “Među narodima mi Hrvati sada/ Jesmo zadnji, robovi bez vlasti,/ Osuđeni pasti i propasti bez časti.” Dok domovinsko “sunce pada”, ona je suočena s poraznom činjenicom da ni “umrijeti” za nju “Hrvat snage nema” – “Dok nam stranac, majko, tihu propast sprema”. Drugome dijelu Štoosove elegije “Kip domovine” još je, međutim, sličnija, kako po vlastitome martirijskom položaju, tako i po utjecanju spomenicima svoje stare slave te državnopravnoj argumentaciji što joj se iz njih objavljuje kao spasonosna potvrda njezina suvereniteta, žena-majka iz soneta “Pri Svetom Kralju” (*Savremenik*, 1910) (str. 17), koja, noseći križ “cijeke jedne nacije”, hodočasti noću u zagrebačku katedralu, zaustavljajući se pred kriptom Tome Erdödyja, nakon čega je banov “kip” smiruje antologijskim stihovima: “Majko, audiant reges:/ Regnum regno non praescribit leges,/ I dok je srca, bit će i Kroacije.”⁴⁷

Možda ne toliko očevidne, ali sigurno znakovite paralele mogu se povući i između Štoosove pjesme “Kip domovine” te, prema sudu Dubravke Oraić Tolić, *prvoga cjelovitog predavangardnog teksta u hrvatskoj književnosti*⁴⁸ - Matoševe poeme “Mòra” (str. 48-58), objavljene prvi put u “Hrvatskoj smotri” godine 1907. Iako se naslovno halucinantno stanje lirskoga subjekta navedene poeme reprezentira najprije kao posljedica ne nužno nacionalnih razloga - *otrovom* “ovog svijeta” (str. 52) te općenitim političkim i socijalnim okolnostima osipanja tradicionalnih etičkih normi i okvira europskoga “sitog stoljeća” (str. 53), zbog čega je Zoran Kravar mogao zaključiti da “bezbrojne iritacije što ih trpi lirski subjekt imaju uglavnom jedan izvor, a to je kapitalistički poredak velikih europskih

⁴⁷ Premda je prema legendi riječi pretposljednega stiha Matoševa soneta “Pri Svetom Kralju” izgovorio Toma Bakač Erdödy (1558-1624), uputivši ih Mađarima u obranu hrvatske samostalnosti, posrijedi je “povratna projekcija, koja je služila učvršćivanju uvjerenja o kontinuitetu višestoljetne borbe Hrvata za očuvanje političkog subjektiviteta”. Historijski potvrđeno, tu rečenicu potpisuje ban Ivan Erdödy (1760-1806), a izgovorena je u svrhu opiranja uvođenju mađarskoga kao službenog jezika hrvatske politike. Usp. isto, str. 17. Rečenicu je godine 1848. u prvi plan istaknuo i ban Josip Jelačić izgovorivši je u kontekstu instalacijskoga govora, naglašavajući njome načelo “ravnopravnosti naroda” kao uvjet “za rješnje hrvatsko-ugarskog spora”. Usp. isto, str. 87.

⁴⁸ Usp. Dubravka Oraić: “Matoš i avangarda”, *Croatica*, 1986, br. 24/ 25, str. [111]-120, osobito str. 116.

društava”⁴⁹ – stječe se dojam kako je nezanemariv, štoviše, ključni krivac *kobi* o kojoj je riječ ipak nacionalno determiniran. Najbolnije je lirskome subjektu, kako izgleda, “Hrvatsko groblje”: “Rana i raka Petra Svačića,/ Gudalo slijepca, gusle Kačića” (str. 54-55). Temeljan je razlog njegova bunovnog sna činjenica što je “roda sužanjskoga,/ Roda zlovarnoga, roda horjatskoga” (str. 55), zbog čega nema “usred noći mira” te leži “bez tankog duplira,/ Bez srodne suze i bez spomenika,/ Ko pod onom brazdom – brazdom Kvaternika...”, dok “Ko mrtve ptice, bolovi na jata/ Padaju na grob bezimen Hrvata” (isto). Ishodištem su nespokojstva koje razara san lirskoga subjekta neprijatelji Hrvatske, koji redom naliježu na njegove grudi: “turski bastioni”, “Bataljoni švapski”, “Dužda galioni”, “podlost lažljivog Bizanta”, “Sofizam Beča”, “pohota Budima”, “Labirinat mračni katakomp-skog Rima” (isto). Svemu, dakako, kao i u “Staroj pjesmi”, ali i u Štoosovu “Kipu domovine”, ne pomažemo ni ‘mi’, tj. Hrvati, sa svojim ograničenjima i zastranjenjima: “Ta Mòra što me tlači, to je izdajnik./ To golo more, more tuposti,/ To je Mrtvo More naše gluposti” (isto). Uključujući kritiku globalnih fenomena, doživljaj je lirskoga subjekta, dakle, primarno povezan sa sudbinom njegova naroda: “MOJA čaša/ Nesreće je puna kao narod moj,/ Otrova je puna kao mišji boj/ Plitkih novinara, ludih poslanika,/ Trošnih perjanica, pučkih sramotnika,/ Dok golotrč seljak gine u tuđini,/ Jer – slobodu prose našoj domovini!/ Demokratski fićfirici,/ Umne mule, slavljani oslići,/ Sramotnoga stupa krasni kandidati/ I propali – pardon – äch – aristokrati/ Brijačkoga tipa, lakejskoga soja” (str. 57).

Premda u “Mòri” Hrvatska nije direktno reprezentirana kao žena ni kao majka, već prije svega kao kaleidoskopski prikaz historističkih i aktualnih političko-kritičkih slika, učinjeno je to posredno, preko pripisane joj tipično ženske i većinom majčinske (dojiteljske) funkcije budući da su na njezinu “sise” *mlijeku* oni koji su lirski subjekt strpali u “grob”: “Te korizme gladne, zulumčari šku-

⁴⁹ Usp. Zoran Kravar: “Suvremene teme i konzervativni nazori u lirici A. G. Matoša”, u: Nikola Batušić; Zoran Kravar; Viktor Žmegač: *Književni protusvjetovi. Poglavlja iz hrvatske moderne*, Matica hrvatska, Zagreb, 2001, str. 89-96, posebno str. 95. Ovoj interpretaciji u prilog bi išli npr. sljedeći stihovi: “Iz mene urla otrov ovog svijeta./ Topovi, bombe, džemije, torpedi,/ Sistemi suhi, kumiri od mjedi,/ Plemići lažni – carski svodnici,/ Mračnjaci tusti – vragu srodnici,/ Lažovi, glumci, zlata bataljoni,/ Lažni pastiri i lažni baroni,/ Fraze i svetog junca robovi,/ Pedanti tusti, bijeli grobovi,/ Žurnali lažni, lažni dragulji,/ Jeftine lutke i bazar-slavlulji,/ Pokorno roblje, prljavi sofisti,/ Suvišni žarci, slatki egoisti,/ Potomci Hulje i Brankovog Vuka,/ Trgovci misli, globadžije puka,/ Torkemada, Sad, Žil-Rec i Tamerlan,/ Atentati, Kleon, Bizmark, Džengiskan,/ Evrope gladne gladni tabori,/ Oružan mir – oj davor, davori! -/ Doktorski diplom u džepu bedaka,/ Bludnici stari s licem crkvenjaka,/ Sifilis-progres i kulturne bijede,/ Napredan narod slaboga što jede,/ Engleske polze* plitki proroci,/ Na trulom stupu novi poroci,/ Izgubljena sreća svetog proljeća/ U kretenskom mozgu sitog stoljeća,/ Kljakavi moral gradskih cinika,/ Prekrasni miris skupih klinika,/ Klimavi troni, živi strojevi,/ Glada i novca podli bojevi:/ Aj, na meni stenju sve lokomotive,/ Suhoparne knjige, teorije krive [...]” “*koristi” (str. 52-53).

ri,/ Mlakonje, mekušci, bezočni panduri,/ Tuđem služi sluge, tuđe prirepine,/ Mešetari moje – tvoje domovine!/ Piljarice glasne, silom-barjaktari,/ Ruševine svijesti, žbiri i hotkari,/ Satrapi što puze, mudri idioti,/ Uljezi, kajafe, lažni sankiloti” (str. 56).

I, makar je napisana pretežno štokavskim, u ovu su se Matoševu pjesmu potkrale znakovite poveznice s kajkavskim narječjem i kajkavskom kulturom, pri čemu su posebno indikativne one koje se mogu povezati s finalnom promjenom poetičkoga izričaja: nakon avangardnim tehnikama dočaranoga halucinantnog delirija, lirski se subjekt na kraju smiruje u impresionističkoj slici koja navire kroz njegov prozor. Pošto “mlado sunce/ Ko života bog” stupi na njegov prag (str. 58), duša lirskoga subjekta, koja je dotad jecala “psalam petka velikoga”, začuvši rog koji “U brsnom negdje lugu ko na bunu zove” i osjetivši “dragi narod” svoj, koji se “na rad diže”, zaklikće “ko grlo hajduka,/ Pozabivši muku blizu našeg puka”, roseći suzom “spomen Gupca Matijaša” (isto).

6. “Ak pjevat vam se hoće, a sami ne znate kako, pjevajte kajkavske Riječi staru kajkavsku kob!” - od Matoša prema Krleži

Glagol *pozabiti* iz završnih stihova “Mòre”, kao i u inim Matoševim tekstovima, kajkavštinu dovodi u naglašenu vezu s, u ovome slučaju intimnim i spasonosnim, osjećajem nacionalnoga identiteta. U viziji potonjega Matoševoj je političkoj opciji, razumljivo, bliska bila hrvatska državnopravna argumentacija, s čime se može povezati i to da se on u *Dnevniku Starčevićeve stranke prava – Hrvatskoj slobodi* satiričnim (kajkavskim!) stihovima, epigramom “Povodom jedne knjige”, osvrnuo na publikaciju Nikole Tomašića *Temelji državnoga prava hrvatskoga kraljevstva (Fundamenta juris publici regni Croatiae)* (1910): “Tomašić je vitez bil/ I ‘pripadnost’ drgeznil/ Pero je zašpičio/ I Mađare fpičio.”⁵⁰ Međutim, za razliku od pretpreporodnoga Štoosova potpunog povjerenja u ‘zlatna doba nacionalne prošlosti’ i političke institucije koje su ih trebale obnoviti, Matoš ima kritičniji stav spram takve vrste institucionalne identifikacije: drugačije nego u Štoosovu “Kipu domovine”, u kojemu se stara vremena povezuju sa starim pravima, u njevovoj se “Mòri”, npr., ona povezuju sa starim propustima: “Pedepse drevne dje-dova nosim,/ Stare krivice i ne ću da prosim/ Tirana Boga, ‘starog krvnika,’/ Dok mi ponos duše snagom bola sja” (str. 54). A očito nepovjerenje u institucionalne zastupnike hrvatskog prava Matoš je izrekao epigramom “Veni sancte”, u kojemu

⁵⁰ Epigram, potpisan pseudonimom Domino, objavljen je u ciklusu “Confetti”. Usp. A. G. Matoš: *Dragi naši savremenici. Polemike, epigrami i satire* (ur. J. Benešić), Binoza, Zagreb, 193[?]/40[?], str. 191-194, posebno str. 191.

se naziru obrisi one kolone koja u Krležinu “Planetarijumu” plezi “v Beč” i blodi “v Budim”⁵¹: “V spravišće peju kak na groblje,/ Domovine oci,/ Pak ne znaš, kaj su: črno roblje,/ Ili pak, klopoci.”⁵² Pa i nada koja se u “Mòri” oslanja na energiju “našeg puka”, tj. *radnog naroda*, spomen roga koji kao da zove na *bunu*, kao i ime *Gupca Matijaša*, mogu se iščitati s asocijacijama na središnje motive i ideologiju *Balada Petrice Kerempuha*. Analogije s tim Krležinim djelom, koje će – poznato, među ostalim, i po “Lamentaciji o štibri”, posvećenoj “Pavlu Štosu horvackemu vitiznancu ki kipa domovine ni spoznao ni prepoznao” (str. 22-28) – postati najčuvanijim postpreporodnim manifestom kajkavštine i najpoznatijim poetskim obračunom s ilirizmom⁵³, moguće je iščitati i iz nekih drugih Matoševih tekstova. Među njima je npr. sonet “Grički dijalog” (izvorno objavljen u feljtonu “Jesenske šetnje” u *Hrvatskoj slobodi*, 1909) (str. 66), u kojemu opjevana Bara pita *gospona nacionalno*, ali i socijalno revoltirana: “zakaj nečeju/ Naši ludi bit za bana zdi-gani/ Zakaj naši novci drugom tečeju?” ili “Zakaj naši ludi jesu cigani,/ Zakaj v Peštu našu zemlu vlečeju?”, dok joj oprezni sugovornik odgovara: “- Čkomi, Bara, nismo dost prefrigani” i “- Čkomi, Bara, čkomi, mi smo frigani!”

Onoga koji će ostati jednako *frigan* kao “Barica i japica” iz “Gričkoga dijalo-ga”, ali će u Krleže postati *prefrigani*, dotiče se Matoš sonetom “Lakrdijaš (karnevalski calembour)” (str. 67), objavljenim u *Savremeniku* u travnju 1910, a spjevanim “u počast potepuha,/ Princa Karnevala, Petra Kerempuha”. S tim buntovnom Krležinim junakom, koji je, osim kao kajkavski pandan njemačkome Tillu Eulenspiegelu, na tragu djela Jakoba Lovrenčića *Petrica Kerempuh iliti Čini i življenje človeka prokšenoga* (1834), oblikovan i kao srodnik naslovnoga lika tro-čine prozne pokladne igre *Matijaš grabancijaš dijak* (1804) kajkavskoga komedi-ografa i pjesnika Tituša Brezovačkog⁵⁴, interferiraju i Matošev Petrica Kerempuh

⁵¹ Kako je poznato, “Planetarijom”, iz kojega je preuzet i citat u naslovu ovoga poglavlja (str. 132), posljednja je pjesma Krležina kajkavskog kanconijera *Balade Petrice Kerempuha*, objavljenoga najprije u Ljubljani godine 1936, a u Zagrebu tek 10 godina kasnije. Za potrebe ovoga rada korišteno je potonje izdanje, opremljeno ilustracijama Krste Hegedušića i u odnosu na ljubljansku ediciju obo-gaćeno četirima dodanim pjesmama: “Gumbelijum roža fino diši”, “Galženjačka”, “Mizerere Tebi Jeruzalem” i “Nenadejano bogčije zveličenje”. U vezi s gornjom usporedbom usp. stihove na str. 129: “Tristotin banov črez meglu sem videl,/ kak ničemurnjaki pleziju v Beč.../ Tristotin banov na konju, k Jagelonu,/ tristotin banov vu salonvagonu,/ tristotin banov blodè v Budim/ [...]”

⁵² Usp. A. G. Matoš: *Pjesme i epigrami* (prir. A. Barac), Binoza, Zagreb, 1938, str. 124.

⁵³ Pregledno o tome usp.: Jo.[ža] S.[kok]: “Balade Petrice Kerempuha”; M.[iroslav] Š[ic]el.: “Ilirski pokret”; A.[ugust] K[ovačec]: “Jezik” i Jo.[ža] S.[kok]: “Kajkavština”, u: *Krležijana*. 1. (ur. V. Visković), Leksikografski zavod “Miroslav Krleža”, Zagreb, 1993, str. 34-43; 361-362; 394-407; 416-421.

⁵⁴ Vezano uz tradiciju navedenih djela i likova te uz njihove međusobne relacije usp.: Vladoje Dukat: “Lovrenčićev ‘Petrica Kerempuh’”, *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetno-sti*, Zagreb, 1919, knj. 220, str. 1-29; isti: “Jakob Lovrenčić”, u: *Sladki naš kaj*, str. 282-288; Milan

iz putopisne proze “Kod kuće. Plač četvrti” (1905)⁵⁵ te usnuli “grabancijaš, stari, slavni đak”, kojemu je u sonetu “Per pedes ap.” (*Hrvatska smotra*, 1907) (str. 33) vila, kleknuvši mu “pored lude glave”, najprije sentimentalističko-patriotski, a onda revolucionarno objavila: “snivaj, nado moga roda,/ Na rodnoj grudi jačaj se, okrijepi,/ I čekaj novo svi[!]jetlo, čekaj i ne strepi!// Već sa brda pjeva crvena sloboda,/ A divne vode, Jadran, Drava, Una,/ U krvi plamte... Ustaj! Sunce! Buna!” S jednim od ključnih junaka pjesme Krležina Kerempuha, vođom Seljačke bune, povezuje se “Stipica” alias Stjepan Radić iz Matoševa epigrama “Seljački kralj” (ciklus “Šipci”, *Hrvatska sloboda*, 1911, br. 241), koji je, kako kažu stihovi, “danes novi muški Gubec/ Pokehdob od Gubca ima vekši gubec.”⁵⁶ Ne zanemarujući različitosti njihovih ideoloških akcenata, stanovite se sličnosti mogu pronaći i između sadržaja i ideja Krležinih *Balada*, koje fatalistički rezignirano, a istovremeno buntovno i prkosno opjevavaju (besmislene?) žrtve *Matijaša Gobca* i drugih *kmetskih glava*, *gladnuša* i *bogeca*⁵⁷, s jedne strane, te Matoševe pripovijesti “Kip domovine leta 188*”, s druge, u kojoj piljarica Pepica, gospa Pogačićka ostaje jedinim (i na kraju palim) bastionom hrvatske metropole, inateći se i stradavajući od soldatske konjice trećeg dana “bune”, za koje se “ušeprtljiše Zagrepčani radi onijeh grbova na zgradi državne financije” (str. 170-171, posebno str. 170).

Komparacija Štoosova i Matoševa ‘kipa domovine’, kao što se htjelo pokazati u prethodnim poglavljima ovoga teksta, ne može se iscrpsti na dvama konkretnim naslovima, već otvara problemska polja disperzirana njihovim, ali i drugim autorskim opusima nacionalne književnosti, pri čemu se oblikuje složena i dinamična intertekstualna domena, u kojoj, kako kaže Renate Lachmann, stupajući “u kazalište pamćenja kulture kao u kakav vanjski prostor” tekstovi “još jednom” kreiraju “to kazalište uvodeći druge tekstove u svoj unutarnji prostor”.⁵⁸ Jedan od logičnih nastavaka tako zasnovanoga čitanja (re)kreiranja ‘kipa domovine’ u hrvatskoj književnosti, koji se je i pokušao najaviti u ovome poglavlju, vodio bi

Selaković: “Petrica Kerempuh. Vragolan, šaljivac, lakrdijaš, galženjak i lamentator – ime, lik i simbol u hrvatskoj književnosti”, *Kaj*, 1969, br. 3-4, str. 10-15; Denis Peričić: “Folkloristički elementi u Lovrenčićevom i Krležinom Kerempuhu”, *Radovi Hrvatskog društva folklorista*, 1998, vol. 7, str. 87-95; isti: *Kerempuhova čitanka. Antologija tekstova o Petrici Kerempuhu od 1834. do 1999. godine*, Vall 042, Varaždin, 2002; Joža Skok: “Grabancijaštvo Krležinog Petrice Kerempuha”, *Kaj*, 2003, br. 4-5, str. 35-43.

⁵⁵ Prema: Antun Gustav Matoš: *Lijepa naša domovina i drugi putopisi* (prir. D. Horvatić), Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1987, str. 43-52.

⁵⁶ Usp. Matoš, *Dragi naši savremenici*, str. 284-291, posebno str. 285.

⁵⁷ Izrazi preuzeti iz prve *Balade*, “Petrica i galženjaki”, str. 9-13. Usp. posebno str. 11.

⁵⁸ Usp. Renate Lachmann: “Mnemotehnika i simulakrum”, u: ista: *Phantasia / Memoria / Rhetorica*, prev. D. Beganović, prir. V. Biti, Matica hrvatska, Zagreb, 2002, str. 184-224, cit. str. 208.

Krleži. Pritom je predvidljivo kako se ni interpretacija Krležina ‘kipa domovine’ neće moći zaustaviti samo na jednome tekstu, tj. na onome koji naslovom priziva Štoosa i njegovu pjesmu iz 1831, odnosno 1835. Ispitivanje tekstualnih, intertekstualnih i kontekstualnih mreža povezanih s konotacijama što ih za sobom povlači ideja *kipa* (prevedeno s kajkavskog: lika, izgleda, prispodobe, slike, prizora...⁵⁹) domovine na primjeru Krležina stvaralaštva morala bi zadrijeti duboko u pitanja poetičkih značajki i političkih orijentacija toga autora, što se, zbog nužne ograničenosti ovih razmatranja, mora odgoditi do eventualnih budućih čitanja. Ipak, na temelju iznesenih uvida, ali i signaliziranih, tek površnih i grubih prognoza moguće je potvrditi neke od postojećih interpretacija Štoosova, Matoševa i Krležina stvaralaštva te, slijedom njih, postaviti tezu koja se odnosi na položaj i funkciju kajkavskoga jezika u sferi tvorbe i reprezentacije nacionalnoga identiteta. Naime, sudjelujući svojim poetikama u formiranju čuvenih povijesnih tendencija hrvatske književnosti (od Štoosova (pred)romantizma, preko Matoševe “eksplicitne poetike estetizma i implicitne poetike antiestetizma”,⁶⁰ do Krležine polemike s modelom “hrvatske građanske kulture”, s jedne, i s modelom nastajuće “kulture staljinovskog tipa”, s druge strane⁶¹), a odražavajući svojim ideološkim uvjerenjima različite historijske opcije hrvatske politike (od Štoosova monarhijskog legalizma i ilirizma, preko Matoševa pravaštva, do Krležina ljevičarskog opredjeljenja), sva trojica autora, pišući o *kipu domovine*, bilo apologetski, bilo kritički, potvrđuju pretpostavku Joanne Rapacke, po kojoj je možda “autentični glas hrvatskoga kolektiviteta”, za čije se reprezentante, pored ostalih, uzimaju i njihova imena odnosno njihovo stvaralaštvo, “baš glas neprestane potrage za autentičnošću.”⁶² A kajkavski literarni izričaji svakoga iz književnoga trolista o kojemu je bilo riječi u ovome radu mogli bi potvrditi ono što je za Krležine *Balade Petrice Kerempuha*, polemizirajući s interpretacijama po kojima se one svode na govor o “... prošlosti, hrvatstvu, krvi, seljacima, feudalcima, klasnim borbama...”⁶³, vrlo lucidno ustvrdio Igor Mandić, slijedom kojega “[h]istorijska istina” *Balada* nije u onome o čemu pjevaju, već u tome što “hrvatska prošlost i hrvatska sudbina stoje upravo unutar” pjesničkoga “istraživanja govora (jezika)”.⁶⁴ Drugim riječima,

⁵⁹ Prema: Božidar Finka (ur.): *Rječnik hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika*, knj. 2, sv. 5, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1989, str. 286-287.

⁶⁰ Usp. Oraić, “Matoš i avangarda”, str. [111].

⁶¹ Usp. Joanna Rapacka: “*Balade Petrice Kerempuha* Miroslava Krleže. U krugu revolucionarnog mitorušiteljstva i mitotvorstva”, prev. N. Pintarić, *Književna republika*, 2003, br. 7-8, str. 79-88, osobito str. 82-83.

⁶² Usp. isto, str. 88.

⁶³ Usp. Igor Mandić: “‘Balade’ i razlozi govora”, *Kolo*, 1968, br. 7, str. 52-69, osobito str. 55.

⁶⁴ Usp. isto, str. 60.

složimo li se s Mandićem da “[p]rošlost postoji tek kao prošlost govora (jezika)” te da “sudbina postoji tek kao sudbina govora (jezika)”⁶⁵, odnosno da, sukladno, među ostalim, i temeljnim postavkama tzv. “lingvističkog obrata” u društvenim i humanističkim znanostima, prošlost ne prethodi jeziku već se oblikuje, postaje i postoji u njemu, onda su hrvatska prošlost i hrvatska sudbina, kako to svojom književnom kajkavštinom svjedoče i Štoos i Matoš i Krleža, ali i drugi pret- i (post)-preporodni kajkavski pisci, doslovce i nedvojbeno neodvojive od kajkavske prošlosti i sudbine.

Literatura:

1. Badurina, Natka: “Gospoja i domorotka u preporodnom petrarkizmu”, u: ista: *Nezakonite kćeri Ilirije. Hrvatska književnost i ideologija u 19. i 20. stoljeću*, Centar za ženske studije, Zagreb, 2009, str. 46-57.

2. Barac, Antun: *Hrvatska književnost od Preporoda do stvaranja Jugoslavije. Knjiga I. Književnost ilirizma*, Izdavački zavod Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1964.

3. Blažević, Zrinka: “Plorantis Croatiae saecula duo. Diskurzivne adaptacije i performativne funkcije marijanskog toposa”, *Umjetnost riječi*, 2005, br. 1, str. 37-47.

4. Brešić, Vinko: “Summa Illyriae ili kronika jedne obljetnice (Kako je obilježena 150. godišnjica ilirskog pokreta)”, u: *Radovi Zavoda za slavensku filologiju*, 1986, vol. 21, str. 93-112.

5. Brešić, Vinko: *Čitanje časopisa. Uvod u studij hrvatske književne periodike 19. stoljeća*, Matica hrvatska, Zagreb, 2005.

6. Brozović, Dalibor: “Jezično značenje hrvatskog narodnog preporoda”, *Kolo*, 1966, br. 8-9-10, str. 249-253.

7. Brozović, Dalibor: “Jezično značenje hrvatskoga narodnog preporoda”; “O početku hrvatskoga jezičnog standarda”, u: isti: *Standardni jezik. Teorija. Usporedbe. Geneza. Povijest. Suvremena zbilja*, Matica hrvatska, Zagreb, 1970, str. 119-125; 127-158.

8. Brozović, Dalibor: “O ulozi Ljudevita Gaja u završnoj etapi hrvatske jezične unifikacije”, *Radovi. 3. U povodu 100. godišnjice smrti Ljudevita Gaja*, Sveučilište u Zagrebu, Institut za hrvatsku povijest, Zagreb, 1973, str. 35-63.

9. Brozović, Dalibor: “Hrvatski jezik, njegovo mjesto unutar južnoslavenskih i drugih slavenskih jezika, njegove povijesne mijene kao jezika hrvatske književnosti”, u: Aleksandar Flaker; Krunoslav Pranjić (ur.): *Hrvatska književnost u evropskom kontekstu*, Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1978, str. 9-[83].

10. Brozović, Dalibor: “O grafijskim pitanjima u hrvatskome narodnom preporodu”, *Zadarska revija*, 1987, br. 4-5, str. 335-344.

11. *Danica Ilirska. Reprint izdanje*, ur. I. Frangeš; M. Kuzmanović, Liber, Zagreb, 1970-72.

12. Dukat, Vladoje: “Lovrenčićev ‘Petrica Kerempuh’”, *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, Zagreb, 1919, knj. 220, str. 1-29.

13. Dukat, Vladoje: *Sladki naš kaj. Ogledi iz stare kajkavske književnosti*, Izdanje Hrvatskog izdavačkog bibliografskog zavoda, Zagreb, 1944.

14. Fancev, Franjo: *Postanak i historijska pozadina Gajeve pjesme “Još Hrvatska ni prepala”*, Tisak Zaklade Tiskare “Narodnih Novina”, Zagreb, 1935.

⁶⁵ Isto.

15. Finka, Božidar (ur.): *Rječnik hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika*, knj. 2, sv. 5, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1989.
16. Frangeš, Ivo: “Evropski romantizam i hrvatski narodni preporod”, *Kolo*, 1966, br. 8-9-10, str. 200-214.
17. Franičević, Marin: “Čakavska poezija kao književni i dijalektalno-književni izraz”, u: isti: *Pjesnici i stoljeća*, Mladost, Zagreb, 1974, str. 259-272.
18. Girardet, Raoul: *Politički mitovi i mitologije*, prev. A. A. Jovanović, Biblioteka XX vek, knjižara “Plato”, 107, Beograd, 2000.
19. Harambašić, August: *Pjesme i proza*; Mažuranić, Fran: *Lišće i druga prozna djela* (prir. N. Mihanović), Matica hrvatska, Zora, Zagreb, 1966.
20. Horvat, Ivo: “Pavao Stooš – život i djelo”, *Nastavni vjesnik*, 1935-36, sv. 1-3, str. [1]-25.
21. Horvat, Josip: *Ljudevit Gaj. Njegov život, njegovo doba*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1975.
22. Horvat, Josip: *Povijest novinstva Hrvatske 1771-1939*, prir. M. J. Mataušić, Golden marketing, Tehnička knjiga, Zagreb, 2003.
23. Jelenić, Julijan: *Pravopisna rasprava između dra. Tome Koščaka i dra. Fra Grge Čevapovića. Prilog povijesti hrvatskoga pravopisa. Prigodom stogodišnice Čevapovićeve smrti*, Tiskara C. Albrecht (P. Acinger), Zagreb, 1930.
24. Jonke, Ljudevit: “Ideološki osnovi Zagrebačke filološke škole 19. stoljeća”, *Filologija*, 1957, 1, str. 77-86.
25. Jonke, Ljudevit: “Osnovni problemi hrvatskoga književnog jezika u 19. stoljeću”, u: isti: *Književni jezik u teoriji i praksi*, Nakladni zavod Znanje, Zagreb, 1964, str. 173-187.
26. Jonke, Ljudevit: “Sporovi pri odabiranju govora za zajednički književni jezik Hrvata u 19. stoljeću”, u: isti: *Književni jezik u teoriji i praksi*, Nakladni zavod Znanje, Zagreb, 1964, str. 188-215].
27. Jonke, Ljudevit: “Borbe oko književnog oblika imeničkoga genitiva množine u 19. stoljeću”, u: isti: *Književni jezik u teoriji i praksi*, Nakladni zavod Znanje, Zagreb, 1964, str. 216-234.
28. Jonke, Ljudevit: “Samoglasno r u književnom jeziku 19. stoljeća”, u: isti: *Književni jezik u teoriji i praksi*, Nakladni zavod Znanje, Zagreb, 1964, str. 235-256.
29. Jonke, Ljudevit: “Češki jezični elementi u hrvatskosrpskom književnom jeziku”, u: isti: *Književni jezik u teoriji i praksi*, Nakladni zavod Znanje, Zagreb, 1964, str. 261-271.
30. Jonke, Ljudevit: “Jezična problematika u vrijeme hrvatskog narodnog preporoda”, *Kolo*, 1966, br. 8-9-10, str. 233-242.
31. Jonke, Ljudevit: “Ljudevit Gaj kao višestruki pobjednik”, *Jezik*, 1975-76, br. 3-4, str. 67-79.
32. Jurić, Slaven: “Elegija u hrvatskom romantizmu (profil žanra)”, u: *Dani Hvarskog kazališta. Hrvatska književnost u doba preporoda (ilirizam, romantizam)* (ur. N. Batušić; R. Bogišić; R. Filipović; M. Moguš; F. Švelec; J. Vončina), Književni krug, Split, 1998, str. 345-354.
33. Kalenić, Vatroslav: “Prihvatanje ilirskog jezičnog koncepta”, *Jezik*, 1979/80, br. 5, str. [129]-139.
34. Katičić, Radoslav: “O početku novoštokavskoga hrvatskoga jezičnog standarda, o njegovu položaju u povijesti hrvatskoga književnog jezika i u cjelini standardne novoštokavštine”, *Filologija*, 1978, 8, str. 165-180.
35. Katičić, Radoslav: “Ilirci i ilirski jezik”, *Forum*, 1988, br. 12, str. [675]-688.
36. Korade, Mijo: “Pogovor”, u: Štefan Fuček: *Historie (pretisak)*, Multiart d.o.o. i udruga Pinta, Zagreb, 2000, str. I-IV.
37. Kranjčević, Silvije Strahimir: *Pjesme* (prir. D. Jelčić), Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1981.
38. Kravar, Zoran: “Suvremene teme i konzervativni nazori u lirici A. G. Matoša”, u: Nikola

Batušić; Zoran Kravar; Viktor Žmegač: *Književni protusvjetovi. Poglavlja iz hrvatske moderne*, Matica hrvatska, Zagreb, 2001, str. 89-96.

39. Kress, Gunther; Leeuwen, Theo van: “Front Pages: (The Critical) Analysis of Newspaper Layout”, u: Allan Bell; Peter Garrett (ur.): *Approaches to Media Discourse*, Blackwell Publishers Ltd, Malden, Massachusetts, 2000, str. [186]-219.

40. Krleža, Miroslav: *Balade Petrice Kerempuha*, Nakladni zavod Hrvatske, Zagreb, 1946.

41. *Krležijana*. 1. (ur. V. Visković), Leksikografski zavod “Miroslav Krleža”, Zagreb, 1993.

42. Kušević, Josip: *De municipalibus iuribus et statutis regnorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae*, Franc Suppan, Zagreb, 1830.

43. Lachmann, Renate: “Mnemotehnika i simulakrum”, u: ista: *Phantasia / Memoria / Rhetorica*, prev. D. Beganović, prir. V. Biti, Matica hrvatska, Zagreb, 2002, str. 184-224.

44. Leto, Maria Rita: “*Danica Ilirska* i pitanje hrvatskoga književnog jezika”, dostupno na: <http://www.openstarts.units.it/dspace/bitstream/10077/2425/1/07.pdf> (1. VI. 2011)

45. Lovrenčić, Jakob: *Petrica Kerempuh iliti Čini i življenje človeka prokšenoga* (transkribirao, napomenama opremio i tumačem popratio: D. Peričić), Vall 042, Varaždin, 1998.

46. Mandić, Igor: “‘Balade’ i razlozi govora”, *Kolo*, 1968, br. 7, str. 52-69.

47. Matoš, Antun Gustav: *Pjesme i epigrama* (prir. A. Barac), Binoza, Zagreb, 1938.

48. Matoš, Antun Gustav: *Dragi naši savremenici. Polemike, epigrama i satire* (ur. J. Benešić), Binoza, Zagreb, 193[?]/40[?].

49. Matoš, Antun Gustav: *Sabrana djela*. Svezak prvi (ur. D. Tadijanović), Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1953.

50. Matoš, Antun Gustav: *Kritike, Eseji. Studije i članci. Polemike, putopisi. Feljtoni i impresije*, Matica hrvatska, Zora, Zagreb, 1967.

51. Matoš, Antun Gustav: *Lijepa naša domovina i drugi putopisi* (prir. D. Horvatić), Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1987.

52. Milčetić, Ivan: “Gajev pravopis”, *Vienac*, 1891, br. 39, str. 614-618.

53. Moguš, Milan: “O Gajevoj ‘Kratkoj osnovi’”, *Kolo*, 1966, br. 8-9-10, str. 254-257.

54. Moguš, Milan; Vončina, Josip: “Latinica u Hrvata”, *Radovi Zavoda za slavensku filologiju*, 1969, knj. 11, str. 61-81.

55. Moguš, Milan: “Odnos iliraca prema kontinuitetu hrvatskoga književnog jezika”, u: *VII međunarodni kongres slavista. Warszawa. Prilozi*, Hrvatsko filološko društvo, Zagreb, 1973, str. 99-102.

56. Oraić, Dubravka: “Matoš i avangarda”, *Croatica*, 1986, br. 24/ 25, str. [111]-120.

57. Ortner, Stjepan: *Život i rad Pavla Stoósa hrvatskog pjesnika i svećenika. Uz stogodišnju obljetnicu njegova rođenja i otkrića spomen-ploče 22. rujna 1907. u Dubravici*, Izdanje Knjižare i papirnice u korist Kluba Ćirilo-metodijskih zidara (Šimunić i drug), Zagreb, 1907.

58. Peričić, Denis: “Folkloristički elementi u Lovrenčićevom i Krležinom Kerempuhu”, *Radovi Hrvatskog društva folklorista*, 1998, vol. 7, str. 87-95.

59. Peričić, Denis: *Kerempuhova čitanka. Antologija tekstova o Petrici Kerempuhu od 1834. do 1999. godine*, Vall 042, Varaždin, 2002.

60. Preradović, Petar: *Pervenci. Različne pjesme*, Tiskom Demarchi-Rougier’ovim, Zadar, 1846.

61. Rapacka, Joanna: *Leksikon hrvatskih tradicija*, prev. D. Blažina, Matica hrvatska, Zagreb, 2002.

62. Rapacka, Joanna: “*Balade Petrice Kerempuha* Miroslava Krleže. U krugu revolucionarnog mitorušiteljstva i mitotvorstva”, prev. N. Pintarić, *Književna republika*, 2003, br. 7-8, str. 79-88.

63. Rišner, Vlasta: “O jeziku poziva na pretplatu *Danice Ilirske* od 1835. do 1849. godine”, dostupno na: http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=96824 (1. VI. 2011).

64. Selaković, Milan: “Petrica Kerempuh. Vragolan, šaljivac, lakrdijaš, galženjak i lamentator – ime, lik i simbol u hrvatskoj književnosti”, *Kaj*, 1969, br. 3-4, str. 10-15.

65. Skok, Joža: “Matoševa uloga u poticanju i obnovi modernog kajkavskog pjesništva”, u: isti:

- Moderno hrvatsko kajkavsko pjesništvo. Eseji, interpretacije i ocjene*, Zrinski, Čakovec, 1985, str. 7-28.
66. Skok, Joža: “Grabancijaštvo Krležinog Petrice Kerempuha”, *Kaj*, 2003, br. 4-5, str. 35-43.
67. Smith, Anthony D.: *Nacionalizam i modernizam. Kritički pregled suvremenih teorija nacija i nacionalizma*, prev. M. Paić Jurinić, Fakultet političkih znanosti, Zagreb, 2003.
68. Stamać, Ante: “Elegije Pavla Štoosa i predilirski pjesnički standard”, *Umjetnost riječi*, 1985, br. 3, str. 319-325.
69. Stančić, Nikša: “Gajeva klasifikacija južnoslavenskih jezika i naroda u vrijeme nastanka ‘Kratke osnove hrvatsko-slavenskoga pravopisanja’ iz 1830. godine”, *Radovi*, Sveučilište u Zagrebu – Institut za hrvatsku povijest, 1985, vol. 18, str. 69-106.
70. Stančić, Nikša: *Gajeva ‘Još Hrvatska ni propala’ iz 1832-33. Ideologija Ljudevita Gaja u pripremnom razdoblju hrvatskog narodnog preporoda*, Globus, Zagreb, 1989.
71. Stančić, Nikša: “Grafija i ideologija: hrvatski narod, hrvatski jezik i hrvatska latinica Ljudevita Gaja 1830. i 1835. godine”, *Rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, Razred za društvene znanosti, 2005, knj. 43, 492, str. 261-296.
72. Stoós, Pavao: *O poboljšanju ćudorednosti svetjenstva*, Tiskom Narodne tiskarnice dra. Ljudevita Gaja, Zagreb, 1848.
73. Šicel, Miroslav (prir.): *Programski spisi hrvatskog narodnog preporoda*, Matica hrvatska, Zagreb, 1997.
74. Šidak, Jaroslav: “Hrvatske zemlje u razdoblju nastajanja preporodnog pokreta (1790-1827)”, *Historijski zbornik*, 1980-81, XXXIII-XXXIV (1), str. 51-98.
75. Šidak, Jaroslav; Foretić, Vinko; Grabovac, Julije; Karaman, Igor; Strčić, Petar; Valentić, Mirko: *Hrvatski narodni preporod. Ilirski pokret*. II. izdanje, Školska knjiga, Stvarnost, Zagreb, 1990.
76. Šojat, Antun: “Pravopis stare kajkavske književnosti”, *Filologija*, 1970, 6, str. 265-282.
77. Šojat, Olga: “Pregled starije hrvatskokajkavske književnosti od polovine 16. do polovine 19. stoljeća i jezično-grafijska borba uoči i za vrijeme ilirizma”, *Kaj*, 1975, br. 9-10, str. 5-[56].
78. Šurmin, Đuro: *Hrvatski preporod. I. Od godine 1790. do 1836.*, Tisak Dioničke tiskare, Zagreb, 1903.
79. Tafra, Branka: “Ilirizam – jezikoslovna radionica”, *Kaj*, 1985, br. 1, str. 15-24.
80. Tafra, Branka: “Što je ilirski preporod dao hrvatskom književnom jeziku?”, *Književni jezik*, 1986, br. 1, str. 45-54.
81. Tomašić, Nikola: *Temelji državno prava hrvatskoga kraljevstva (Fundamenta juris publici regni Croatiae). Najstarije doba: Pacta conventa*, Tisak Kralj. zemaljske tiskare, Zagreb, 1910.
82. Vince, Zlatko: “Sudbina ikavice u jeziku hrvatske književnosti 19. stoljeća”, *Forum*, 1971, br. 3, str. [541]-588.
83. Vince, Zlatko: “Ljudevit Gaj i hrvatski književni jezik. (U povodu 100. obljetnice smrti)”, *Jezik*, 1972-73, br. 1, str. [1]-11.
84. Vince, Zlatko: “O nekim pitanjima hrvatskoga književnog jezika u doba ilirizma”, *Forum*, 1974, br. 7-8, str. [261]-300.
85. Vince, Zlatko: “Hrvatski književni jezik u doba ilirizma (Temelji Zagrebačke filološke škole)”, u: isti: *Putovima hrvatskoga književnog jezika. Lingvističko-kulturnopovijesni prikaz filoloških škola i njihovih izb[v]ora*. Drugo, dopunjeno izdanje, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1990, str. [195]-270.
86. Vončina, Josip: “Temelji i putovi Gajeve grafijske reforme”, *Filologija*, 1985, knj. 13, str. 7-88.
87. Vončina, Josip: *Preporodni jezični temelji*, Matica hrvatska, Zagreb, 1993.
88. *Zora Dalmatinska. 1844-1849. Pretisak*, prir. T. Maštrović; M. Mirić, Erasmus naklada, Nacionalna i sveučilišna biblioteka, 1994, sv. 1.
89. Zoranić, Petar: *Planine*; Karnarutić, Barne: *Djela*; Budinić, Šime: *Izabrana djela* (prir. F. Švelec), Matica hrvatska, Zagreb, 2002.
90. Zrinski, [Petar]; Frankopan, [Fran Krsto]; Vitezović, [Pavao Ritter]: *Izabrana djela* (prir. J. Vončina), Zora, Matica hrvatska, Zagreb, 1976.

WHO DID(N'T) “REALIZE” AND/OR “RECOGNIZE” THE TRUE MEANING OF THE “FIGURE OF HOMELAND”? FROM ŠTOOS VIA MATOŠ LEADING UP TO KRLEŽA

Summary

By Suzana Coha, Zagreb

*The paper analyses the texts of Pavao Štoos and Antun Gustav Matoš, illustrative both of their writing in the Kajkavian dialect and their representation of patriotic topics. The analysis is based on, on the one hand, the title of Štoos' elegy *Kip domovine vu početku leta 1831* (The Figure of Homeland in the Beginning of the Year 1831), reprinted in 1835 in *Danica*, the central literary paper of the Croatian national revival, and, on the other, literary interpretations of the homeland history and homeland destiny, as well as the interpolation of Kajkavian literature in the Croatian literary canon. The next logical step within this framework of analysis would be the texts of Miroslav Krleža – not only his poem dedicated to Pavao Štoos, who is described as the Croatian poet “who neither realized nor recognized the true meaning of the figure of the homeland”, but Krleža's entire oeuvre. Drawing a conclusion from the results of the analysis, as well as the premises that were formed in its course, the end part of the article stresses the fact that Croatian culture has formed the notions of Croatian history and Croatian ‘destiny’ on literary reflection of reality and on intertextual concatenations, i.e. by obsessive repetition and revalorization of certain topics and motifs. Viewed thus as facts which do not precede language, but are created and formed by it, ‘Croatian history’ and ‘Croatian destiny’ are literally indivisible from the old Kajkavian destiny of the “old Kajkavian word” (Krleža).*

Keywords: Pavao Štoos, Antun Gustav Matoš, Miroslav Krleža; literary representations of homeland; literary tradition, intertextuality; Kajkavian segment of Croatian literature

Prijevod: autorica